

VESTIGIA

Archeologie & Cultuurhistorie

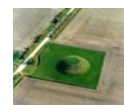
Erfgoedbeleid Haarlem 2013-2018

Doelmatigheidsonderzoek in het kader van artikel 213a Gemeentewet

V1759

Erfgoedbeleid Haarlem 2013-2018

Doelmatigheidsonderzoek in het kader van artikel 213a Gemeentewet

Rapportnummer: V1759

Projectnummer: V18-3949

ISSN: 1573 – 9406

Status en versie: Definitief 2.0

In opdracht van: Gemeente Haarlem

Auteur: Drs. W.A.M. Hessing

Plaats en datum: Amersfoort, 13 2019

Niets uit dit werk mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie of op welke andere wijze dan ook, daaronder mede begrepen gehele of gedeeltelijke bewerking van het werk, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Vestigia BV

Administratieve gegevens	
Opdrachtgever	Gemeente Haarlem, Concernstaf, Concerncontrol
Kenmerk opdrachtgever	CS/CC/2018/622522
Contactpersoon, telefoon	Mevr. L. Goudsmit
Onderzoeksgebied	Beleidsevaluatie, gemeente Haarlem
Uitvoerend Senior Adviseur Vestigia	drs. W.A.M. Hessing
Opdrachtverantwoordelijke Vestigia	dr. K.E. Waugh
Kaders erfgoedbeleid	Gemeentelijke Beleidsnota Archeologie 2009, Gemeentelijke Beleidsnota Erfgoed en Ruimte 2013, Erfgoedwet 2015, Wet Archeologische Monumentenzorg WAMZ) 2007, Wet Ruimtelijke ordening (BRO/WRO) 2008

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
1 Projectomgeving	12
1.1 Onderzoeksvragen	12
1.2 Wat verstaan we onder het Haarlems erfgoed?	14
1.3 Methodiek en meetbaarheid	14
1.4 Dankwoord.....	15
2 Korte schets van de ontwikkeling van de gemeentelijke erfgoedzorg tot 2013.....	16
3 Bestaande wettelijke en beleidsmatige kaders en ambities.....	18
3.1 Landelijk	18
3.2 Provincie.....	19
3.3 Gemeente Haarlem.....	19
3.4 Ambities.....	23
4 Organisatorische inbedding, capaciteit en middelen	25
4.1 Ambitie versus realiteit.....	25
4.2 Kansen voor de toekomst.....	27
5 Overzicht van de inzet op reguliere taken	28
5.1 Werk in uitvoering.....	28
5.2 Doeltreffend?	30
6 Vergelijking met enkele andere “erfgoed”-gemeenten	32
6.1 Top monumentensteden	32
6.2 Organisatie, samenwerking en capaciteit	32
7 Het antwoord op de vragen	34
Verantwoording.....	40
Digitale bronnen.....	41

Samenvatting

De gemeente Haarlem voert regelmatig zogenaamde 213a-doelmatigheidsonderzoeken uit, waarin de doelmatigheid en doeltreffendheid van een gemeentelijk beleidsonderdeel wordt onderzocht. Eind 2018 heeft onderzoek plaatsgevonden naar de doeltreffendheid van het erfgoedbeleid van de gemeente. Onder doeltreffendheid wordt verstaan: *de mate waarin de te realiseren prestaties en beoogde maatschappelijke effecten en doelen van het beleid daadwerkelijk worden behaald.*

Het onderzoek is in de periode november 2018 – januari 2019 uit gevoerd door de erfgoedadviseurs van onderzoeksbureau Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie uit Amersfoort. Het bestond uit een uitgebreide inventarisatie en analyse van gemeentelijke beleidsdocumenten en rapportages, een aantal interviews met bij het erfgoedbeleid betrokken functionarissen, en een vergelijking van de Haarlemse invulling met die in enkele andere erfgoedrijke gemeenten. Voor u ligt de (concept)rapportage van dit onderzoek. De gemeente wilde daarin antwoord krijgen op een serie vragen. De vragen en antwoorden zijn hieronder bij wijze van samenvatting opgesomd.

1. *Haarlem heeft de ambitie om zorgvuldig om te gaan met zowel het beschermde als het onbeschermde erfgoed. Hoe wordt dat geborgd? Wordt dit zo doeltreffend mogelijk uitgevoerd?*

Ja. De gemeente Haarlem heeft in de afgelopen 10 jaar door middel van verschillende beleidsnota's deze doelstelling uitgewerkt door beleidsdoelstellingen te formuleren en een praktisch instrumentarium te ontwikkelen. Enerzijds heeft de gemeente ingezet op het inventariseren en waarderen en vastleggen van zowel het bovengrondse als het ondergrondse erfgoed, anderzijds zijn zowel in de erfgoedverordening als in de bestemmingsplannen en andere onderdelen van het ruimtelijk beleid regels opgenomen die de zorgvuldige omgang met erfgoed borgen. Haarlem heeft hierbij meer gedaan dan wat op basis van de bestaande wet- en regelgeving op het gebied van erfgoed en het ruimtelijk beleid minimaal vereist is.

Voor de uitvoering van het beleid zijn binnen de gemeentelijke organisatie capaciteit en middelen vrijgemaakt (zie hoofdstuk 4 en 5), die het mogelijk maken dit beleid uit te voeren en tegelijk toe te zien op de handhaving van de bijbehorende regels. Binnen de bestaande capaciteit worden de beschikbare middelen doeltreffend ingezet om het vigerend beleid uit te voeren, maar met name de lange termijn doelstellingen en ambities lijken daarbij wel meer onder druk staan, in vergelijking met de meer korte termijn gerichte dienstverlenende taken.

2. *Een tweede ambitie is dat er duidelijke kaders ontwikkeld zijn voor het ruimtelijk erfgoed. Zijn de kaders ontwikkeld? En worden de benodigde prestaties, zoals omschreven in de nota, effectief uitgevoerd?*
 - a. *Is er een heldere waarderingskaart met beschermd en onbeschermde erfgoed waarop de cultuurhistorische waarde is aangegeven? En wordt deze actueel gehouden?*

Deels. De cultuurhistorische waardenkaart is nog niet in zijn definitieve vorm opgeleverd. Door het ontbreken van capaciteit en extra (digitale) eisen, wordt de (interne) oplevering in 2019 verwacht. De archeologische beleids- en waardenkaart stamt uit 2009 en is gehouden tegen de huidige standaarden voor dit soort kaarten gedateerd. Een actualisering waarin de resultaten van de archeologische onderzoeken in de gemeente na 2009 worden verwerkt tot een optimalisering van een

verwachtingsbeeld dat ook “omgevingswet~~proof~~” is, is zeker aan de orde, wordt ook voorbereid, maar is nog niet in uitvoering.

- b. *Is er een protocol met richtlijnen, kwaliteitseisen en procesafspraken uitgewerkt voor de cultuurhistorische kaart? Worden er op basis van de waarderingskaart procesafspraken vastgelegd voor bestemmingsplannen, vergunningsaanvragen en gebiedsontwikkeling?*

Ja, in het document *Zicht op Haarlem* is een uitgebreide richtlijn opgenomen voor de inhoudelijke opzet en de vormgeving van deze digitale kaart. De opzet van de kaart maakt het mogelijk deze als onderlegger te gebruiken bij het maken van alle vormen van ruimtelijke plannen en tevens als referentiekader bij vergunningaanvragen. Team Erfgoed wordt betrokken bij het voorbereiden van nieuwe bestemmings- en omgevingsplannen en structuur- en omgevingsvisies binnen de gemeente. Deze procesgang is (nog) niet formeel vastgelegd maar er bestaan wel duidelijke werkafspraken.

- c. *Is er een welstandstoets opgezet? En wordt deze integraal en gebiedsgericht uitgevoerd? Wordt het erfgoedbeleid gebiedsgericht uitgevoerd?*

Ja en neen. In de Nota Ruimtelijke Kwaliteit worden de kaders voor de Welstandstoets gegeven. Welstandstoetsen worden vervolgens door de onafhankelijke commissie ARK uitgevoerd. De Nota Ruimtelijke Kwaliteit is meer gebiedsgericht dan de voorgaande. Niet duidelijk is of de toetsen in alle gevallen ook daadwerkelijk gebiedsgericht en integraal is uitgevoerd. De indruk bestaat verder dat het erfgoedbeleid ook nog niet in alle gevallen gebiedsgericht wordt uitgevoerd. Dat komt enerzijds om dat alle kaartlagen met gebiedsgerichte cultuurhistorische kenmerken nog niet beschikbaar zijn, maar anderzijds ook dat de meeste vergunningaanvragen en planstudies kleine objecten en ingrepen betreffen die zich nauwelijks lenen voor een gebiedsgerichte benadering. Wel is de ambitie aanwezig om voor grotere “plannen” gebiedsgericht te gaan werken. Zodra de cultuurhistorische waardenkaart gereed is, komt daarvoor ook een goede basis beschikbaar.

- d. *Is het naoorlogs en industrieel erfgoed in kaart gebracht? Is de kennisachterstand van de (potentiele) cultuurhistorische waarde van industrieel erfgoed en naoorlogse architectuur en stedenbouw ingehaald? En is deze kennis en de communicatie hierover versterkt sinds het opstellen van het beleid?*

Deels. Aan de inventarisatie van het jonge erfgoed wordt gewerkt. Voor objecten en structuren uit de wederopbouwperiode loopt momenteel een inventarisatie. Hierbij worden verschillende stakeholders betrokken en is al veel informatie aangedragen uit het maatschappelijk veld en de historische vereniging. De vertaling naar de betreffende kaartlagen op de cultuurhistorische kaart, en de ontsluiting daarvan, is nog niet voltooid. De kennisachterstand is dus misschien wel ingehaald, maar de nieuwe kennis is nog niet ontsloten en voor alle betrokkenen beschikbaar.

- e. *Is er een protocol voor het slopen en hergebruiken van gebouwen zonder beschermde status, maar met een cultuurhistorische waarde? Is er een sloopregeling opgezet?*

Deze wordt in Haarlem via een aantal aanvullende regelingen ingevuld. De bestaande wet- en regelgeving op het gebied van de ruimtelijke ordening biedt in zijn algemeenheid te weinig mogelijkheden om schade aan ondergronds- en bovengronds erfgoed bij sloop te voorkomen. Gemeenten – en ook Haarlem – kunnen door aanvullende eigen maatregelen bijsturen. In Haarlem is voor een deel van de historische binnenstad in het Bestemmingsplan 2018 al een beschermende regeling bij sloop van panden met bouwhistorische waarden opgenomen. Een vergelijkbare regeling voor de andere delen van de binnenstad is in voorbereiding. Binnen de beschermende stadsgezichten geldt in Haarlem ook voor niet monumenten een vergunningsplicht bij sloop. Op deze manier wordt is er de facto sprake van een sloopregeling voor waardevolle panden in de binnenstad, waarbij het behoud van bouwhistorische waarden als weigeringsgrond voor sloop kan worden aangevoerd.

Bij verplichte sloopmeldingen via het omgevingsloket van de gemeente wordt zoveel mogelijk gelet op of hierbij bovengrondse of ondergrondse cultuurhistorische waarden in het geding zijn. Is dit het geval dan wordt vanuit het team erfgoed een beoordeling van de risico's gemaakt.

f. Wordt het thema herbestemming goed uitgevoerd?

Beperkt. Bij het strategisch vastgoedbeleid van de gemeente is herbestemming een belangrijk criterium. Voor monumenten in bezit van de gemeente wordt actief gestreefd naar herbestemming. Herbestemming van monumenten is een actueel thema in de erfgoedzorg. Team erfgoed is samen met het gemeentebestuur een actieve deelnemer in die discussie geweest en stimuleert praktische oplossingen. In 2018 hebben in Haarlem verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden.

g. Sluit het erfgoedbeleid aan op de regio, op andere gemeenten en overheden?

Ja. Het Haarlems erfgoedbeleid is voldoende complementair aan dat van de Rijksoverheid en de Provincie Noord-Holland. Tussen team erfgoed, en de vakspecialisten bij de provincie en de RCE bestaan korte overleglijnen. Via het voorzitterschap van het platform monumentengemeenten beschikt Haarlem over een goed netwerk. Het erfgoedbeleid in de buurgemeenten van Haarlem is over het algemeen minder ver ontwikkeld dan dat van Haarlem. Ook kampen deze kleinere gemeenten vaak met een tekort aan deskundigheid. Haarlem zou wellicht meer kunnen doen aan het vakmatig ondersteunen van die gemeenten mits dit niet ten koste gaat van de eigen capaciteit.

In hoofdstuk 6 wordt hierover een nadere beschouwing gegeven.

h. Heeft de koppeling met de SOR (Structuurvisie Openbare Ruimte) geleid tot: beschikbaarheid van een cultuurhistorische kaart van de hele gemeente, het verankeren van ruimtelijk erfgoed in bestemmingsplannen en het vanzelfsprekend opnemen van ruimtelijk erfgoed in het ruimtelijk beleid (de drie pijlers van het beleid)?

Nog niet helemaal. Dit proces is in gang gezet maar nog niet voltooid. Zie hiervoor de beantwoording van de vragen 2a – 2d hierboven. In het algemeen geldt dat de integratie van het thema erfgoed in het ruimtelijk beleid van de gemeente de laatste jaren zeker versterkt is. De SOR is daar een belangrijke bouwsteen bij.

3. *Wordt het ingezette instrument Verordening Stimuleringsregeling Monumenten en het daaraan gekoppelde revolverende SVN-fonds doeltreffend ingezet? En draagt het instrument bij aan de doelstellingen van het beleid?*

Neen. Onduidelijk is of deze regeling nog voldoet in een behoefte. Onderzocht zou moeten worden of en hoe met dezelfde middelen monumenteneigenaren beter ondersteund zouden kunnen worden bij de restauratie en instandhouding van hun bezit en daarmee een kwaliteitsimpuls kan worden gegeven aan het totale monumentenbestand.

4. *Per 2018 zijn diverse erfgoedonderdelen bij elkaar gebracht. Zijn alle logische organisatie onderdelen bij elkaar gezet en werkt het effectief?*

Ja. Voor dit moment zijn alle organisatie-onderdelen die zich met het onroerend erfgoed in de gemeente bezighouden bij elkaar gezet. Op termijn zou dit tot een grotere effectiviteit kunnen en moeten leiden, al zal dit niet van zelf gaan. Op de langere termijn zou onderzocht kunnen worden of een verdere organisatorische samenwerking of samenvoeging met roerend erfgoed onderdelen als het Archief en Haarlems Museum¹ de slagkracht niet verder zouden kunnen vergroten. Denk daarbij bijvoorbeeld aan publieksbereik en informatievoorziening.

- a. *Wordt de capaciteit voor erfgoed zo effectief mogelijk ingezet?*

Ja. De meeste capaciteit wordt momenteel ingezet voor het verrichten van reguliere taken op het gebied van vergunningverlening en andere vormen van dienstverlening aan en ondersteuning van andere delen van de organisatie. Dat zijn vooral de lopende zaken waar men gebonden is aan reactietermijnen. Het komt over dat het lastig lijkt om structureel voldoende capaciteit vrij te maken om de werkprocessen en interne informatiesystemen te verbeteren, achterstanden op het gebied van informatiebeheer weg te werken en erfgoedinformatie toegankelijker te maken. Juist door meer capaciteit daar naar toe om te buigen moet het op termijn mogelijk zijn om zowel de effectiviteit als de kwaliteit van de output te vergroten.

- b. *Is er een afstemmingsoverleg opgezet? En functioneert dit overleg voor het doel waarvoor het is opgezet?*

Ja. Binnen het team vindt regelmatig overleg plaats. Het is te vroeg om te beoordelen of dit overleg integratie bevorderend werkt. Door de gescheiden locaties van archeologie en monumenten is het aantal contactmomenten nog niet zo groot.

- c. *Hoe verloopt de samenwerking tussen de verschillende interne afdelingen (Omgevingsbeleid, Vastgoed, Vergunningen Toezicht en Handhaving)?*

¹ NB Het Haarlems Museum is geen onderdeel van de gemeente maar een zelfstandige stichting.

De indruk bestaat dat het contact op de werkvloer met de afdeling VTH het meest regelmatig is. Deze hebben meestal betrekking op individuele dossiers. De contacten met vastgoed zijn meer incidenteel en alleen als monumenten in gemeentelijk bezit in het geding zijn. Met de andere teams en collega's binnen Omgevingsbeleid wordt vooral samengewerkt in het kader van structuur- en omgevingsvisies en de realisatie van de kaartlagen in het project Zicht op Haarlem. Er zijn geen signalen dat de samenwerking tussen team erfgoed en andere delen van de gemeentelijke organisatie niet goed zou zijn.

5. *Hoe verhoudt Haarlem zich tot andere gemeenten gekeken naar de capaciteit en de opgaven die met deze capaciteit uitgevoerd (moeten) worden?*

Het ambitieniveau van Haarlem met Erfgoed is vergelijkbaar met dat van andere gemeenten van dezelfde omvang en met veel historie. De opgaven in Haarlem waren en zijn dezelfde als die van de grote monumentengemeenten. De beschikbare capaciteit en middelen waren lange tijd vergelijkbaar met die van andere grotere monumentengemeenten. Erfgoedwet en de aanstaande Omgevingswet stellen nieuwe soms hogere eisen aan de informatie en kennis over het gemeentelijk erfgoed en de verantwoording over de omgang daarmee. Een aantal monumentengemeenten is in de laatste jaren flink gaan uitbreiden als het gaat om de eigen capaciteit, de informatievoorziening en regionale samenwerking. Haarlem lijkt daarmee vergeleken nu wat achter te blijven.

a. *Hoe verhoudt de capaciteit in Haarlem zich in vergelijking met andere vergelijkbare gemeenten?*

De capaciteit op erfgoedgebied (fte's voor archeologie en monumenten) in Haarlem voor Erfgoed komt op dit moment overeen met een gemeente als Alkmaar. Haarlem heeft 160.000 inwoners, Alkmaar 108.000. Alkmaar heeft 1238 monumenten, Haarlem 2417. Een stad als Leiden met 125.000 inwoners en iets meer monumenten, heeft momenteel naar schatting 50-70 % meer (personeels)capaciteit op erfgoedgebied. De taken zijn echter niet helemaal met die van Haarlem vergelijkbaar. Een toelichting is te vinden in hoofdstuk 6.

b. *Welke opgaven staan andere gemeenten voor en hoe voeren zij dat met hun beschikbare capaciteit in?*

Naast de erfgoedtaken die Haarlem uitvoert zetten andere gemeenten met name meer in op informatievoorziening (kaarten, informatiebrochures voor eigenaren, publicatie van onderzoeksresultaten), eigen onderzoek (zowel archeologisch als bouwhistorisch) en de samenwerking met archief en lokale musea. Lokale erfgoedteams evolueren zo naar regionale informatiecentra. Hiervoor zijn zowel initiële extra investeringen nodig voor bijvoorbeeld het opzetten van een goed werkend informatiesysteem als extra personele capaciteit. Door betaalde dienstverlening aan buurgemeenten, maar ook door extra inkomsten te verwerven uit gesubsidieerde onderzoeksprojecten en gesponsorde publieksactiviteiten worden extra inkomsten gegenereerd waarmee in ieder geval een deel van een grotere bezetting kan worden gefinancierd.

c. *Hoe kan Haarlem als stad meer profiteren van haar erfgoed? En kan Haarlem daarbij lering trekken uit de werkwijze van andere gemeenten?*

Erfgoed biedt een stad in potentie veel economische toegevoegde waarde. Die potentie lijkt in Haarlem nog onvoldoende te worden benut. Haarlem zou zich net als steden als bijvoorbeeld Leiden, Gouda en 's-Hertogenbosch meer kunnen profileren als monumentenstad en de informatie daarover toegankelijker maken. Dat trekt zowel bezoekers als een nieuwe groep bewoners (monumenteneigenaren). Eveneens in navolging van anderen zou Haarlem een meer regionale centrumfunctie op erfgoedgebied kunnen ambiëren, waardoor het zichzelf ook in de regio veel beter als monumentenstad op de kaart kan zetten. Het eigen monumentenbestand, de musea en de historische verenigingen en andere belangenorganisaties vormen samen met team erfgoed daarvoor een goed startpunt. Als kenniscentrum kan (betaalde) dienstverlening aan omliggende gemeenten worden geboden. Daarvoor zijn echter wel initieel extra investeringen nodig en verdere capaciteitsuitbreiding bij het team. Het succes dat een aantal andere monumentengemeenten met dit model hebben geboekt, toont aan dat deze op termijn kunnen worden terugverdiend.

1 Projectomgeving

1.1 Opdrachtschrijving en achtergrond

Artikel 213a van de gemeentewet schrijft voor dat het college periodiek onderzoek verricht naar de doelmatigheid en doeltreffendheid van het door haar gevoerde bestuur. De raad van Haarlem heeft aan dit artikel invulling gegeven met de *Verordening onderzoek doelmatigheid en doeltreffendheid van het door het college gevoerde bestuur van de gemeente Haarlem* uit 2013. In deze verordening is vastgelegd dat het college de raad bij de programmabegroting informeert over het onderwerp van de in het erop volgende jaar te verrichten 213a onderzoek(en). Dat kunnen dus zowel doelmatigheids- als doeltreffendheidsonderzoeken zijn. Onder doelmatigheid wordt verstaan: *de mate waarin de te realiseren prestaties en beoogde maatschappelijke effecten en doelen worden gerealiseerd met een zo beperkt mogelijke inzet van middelen, of met beschikbare middelen zo veel mogelijk resultaat wordt bereikt*. Onder doeltreffendheid wordt verstaan: *de mate waarin de te realiseren prestaties en beoogde maatschappelijke effecten en doelen van het beleid daadwerkelijk worden behaald*. In de Programmabegroting 2018-2022 is de doeltreffendheid van het erfgoedbeleid als onderwerp voor een 213a onderzoek aangekondigd.²

Haarlem is één van de top-monumentengemeenten van Nederland. Binnen de gemeentegrenzen liggen maar liefst 1179 beschermde Rijks- en 1238 gemeentelijke monumenten. Daarnaast heeft het als een van de oudste Hollandse steden een rijk en bijzonder bodemarchief, en ook nog eens tientallen oudere archeologische vindplaatsen in het vroegere buitengebied.

Haarlem zal het als stad – nu en in de toekomst – sterk van haar bestaande, aantrekkelijke kwaliteiten moeten hebben. Cultureel erfgoed is een belangrijke vestigingsfactor, waarmee Haarlem zich kan onderscheiden van andere plaatsen. Hierbij past een geïntegreerde en gebiedsgerichte erfgoedzorg. De gemeente heeft hiervoor in 2013 erfgoedbeleid vastgesteld in de nota Erfgoedbeleid en Ruimte. Deze nota geeft een koers en een uitvoeringsagenda voor het erfgoedbeleid in de daaropvolgende jaren. Ook het jongere, naoorlogse en industriële, erfgoed maakt daar deel van uit.

Doel van het voorliggende 213a-onderzoek is om na vijf jaar de doeltreffendheid van het in gang gezette erfgoedbeleid voor de stad en zijn inwoners te onderzoeken.

Aan onderzoeks- en adviesbureau Vestigia *Archeologie & Cultuurhistorie* uit Amersfoort is door de gemeente in het najaar van 2018 opdracht gegeven dit onderzoek uit te voeren. Het voorliggende rapport beschrijft hiervan de uitkomsten. Verder is aan Vestigia gevraagd waar mogelijk adviezen aan te dragen voor verdere optimalisatie van de organisatie en de uitvoering van het Haarlemse erfgoedbeleid. Deze staan in het slothoofdstuk opgesomd.

1.1 Onderzoeksvragen

Aan het begin van het onderzoek zijn door de gemeente een aantal onderzoeksvragen geformuleerd. Deze hebben met name betrekking op de vraag in hoeverre de gestelde doelen in de in 2013 vastgestelde Nota erfgoedbeleid zijn gerealiseerd, en in hoeverre het daarbij behorend beleid door de gemeente doeltreffend wordt uitgevoerd.

1. Haarlem heeft de ambitie om zorgvuldig om te gaan met zowel het beschermde als het onbeschermde erfgoed. Hoe wordt dat geborgd? Wordt dit zo doeltreffend mogelijk uitgevoerd?

² Programmabegroting 2018-2022, 53.

2. Een tweede ambitie is dat er duidelijke kaders ontwikkeld zijn voor het ruimtelijk erfgoed. Zijn de kaders ontwikkeld? En worden de benodigde prestaties, zoals omschreven in de nota, effectief uitgevoerd?
 - a. Is er een heldere waarderingskaart met beschermd en onbeschermd erfgoed waarop de cultuurhistorische waarde is aangegeven? En wordt deze actueel gehouden?
 - b. Is er een protocol met richtlijnen, kwaliteitseisen en procesafspraken uitgewerkt voor de cultuurhistorische kaart? Worden er op basis van de waarderingskaart procesafspraken vastgelegd voor bestemmingsplannen, vergunningsaanvragen en gebiedsontwikkeling?
 - c. Is er een welstandstoets opgezet? En wordt deze integraal en gebiedsgericht uitgevoerd? Wordt het erfgoedbeleid gebiedsgericht uitgevoerd?
 - d. Is het naoorlogs en industrieel erfgoed in kaart gebracht? Is de kennisachterstand van de (potentiele) cultuurhistorische waarde van industrieel erfgoed en naoorlogse architectuur en stedenbouw ingehaald? En is deze kennis en de communicatie hierover versterkt sinds het opstellen van het beleid?
 - e. Is er een protocol voor het slopen en hergebruiken van gebouwen zonder beschermde status, maar met een cultuurhistorische waarde? Is er een sloopregeling opgezet?
 - f. Wordt het thema herbestemming goed uitgevoerd?
 - g. Sluit het erfgoedbeleid aan op de regio, op andere gemeente en overheden?
 - h. Heeft de koppeling met de SOR (Structuurvisie Openbare Ruimte) geleid tot: beschikbaarheid van een cultuurhistorische kaart van de hele gemeente, het verankeren van ruimtelijk erfgoed in bestemmingsplannen en het vanzelfsprekend opnemen van ruimtelijk erfgoed in het ruimtelijk beleid (de drie pijlers van het beleid)?
3. Wordt het ingezette instrument Verordening Stimuleringsregeling Monumenten en het daaraan gekoppelde revolverende SVN-fonds doeltreffend ingezet? En draagt het instrument bij aan de doelstellingen van het beleid?
4. Per 2018 zijn diverse erfgoedonderdelen bij elkaar gebracht. Zijn alle logische organisatie onderdelen bij elkaar gezet en werkt het effectief?
 - a. Wordt de capaciteit voor erfgoed zo effectief mogelijk ingezet?
 - b. Is er een afstemmingsoverleg opgezet? En functioneert dit overleg voor het doel waarvoor het is opgezet?
 - c. Hoe verloopt de samenwerking tussen de verschillende interne afdelingen (Omgevingsbeleid, Vastgoed, Vergunningen Toezicht en Handhaving)?
5. Hoe verhoudt Haarlem zich tot andere gemeenten gekeken naar de capaciteit en de opgaven die met deze capaciteit uitgevoerd (moeten) worden?
 - a. Hoe verhoudt de capaciteit in Haarlem zich in vergelijking met andere vergelijkbare gemeenten?
 - b. Welke opgaven staan andere gemeenten voor en hoe voeren zij dat met hun beschikbare capaciteit in?

- c. Hoe kan Haarlem als stad meer profiteren van haar erfgoed? En kan Haarlem daarbij lering trekken uit de werkwijze van andere gemeenten?

1.2 Wat verstaan we onder het Haarlems erfgoed?

Erfgoed is het overkoepelende begrip dat gebruikt wordt om te omschrijven wat voorgaande generaties hebben nagelaten en wat wij daarvan nu belangrijk genoeg vinden (waarderen) om ons mee te identificeren en voor de toekomst veilig te stellen. Aan de ene kant gaat het dus om zaken uit het verleden, maar tegelijk zit in deze omschrijving ook een toekomstgerichte beoordeling. Met andere woorden niet *alles* uit het verleden behoeft aandacht of zorg, maar als we er met het oog op de toekomst iets mee willen, dan spreken we over erfgoed.

Binnen het erfgoedbeleid en de erfgoedzorg wordt een onderscheid gemaakt tussen materieel en immaterieel erfgoed. Materieel erfgoed is tastbaar. Dat zijn objecten of fysieke structuren en elementen. Immaterieel is niet tastbaar. Het gaat daarbij vooral om het voortleven van (de kennis over) gebruiken, tradities, rituelen, maar ook ambachten, en kunstuitingen als muziek, dans, literatuur en drama.

Materieel erfgoed is vervolgens weer onder te verdelen in roerend en onroerend erfgoed. Het verschil zit hem dan in de verplaatsbaarheid of grondgebondenheid van de objecten. Archieven, collecties van schilderijen en andere kunstvoorwerpen, maar bijvoorbeeld ook historische schepen vallen onder roerend erfgoed. Gebouwen, landschappen, historisch groen, stedenbouwkundige structuren en archeologische vindplaatsen³ zijn onroerend erfgoed.

Waar we in dit rapport spreken over het Haarlems erfgoed en de Haarlemse erfgoedzorg bedoelen we het materiele, en daarbinnen primair het *onroerende* erfgoed dat nauw verbonden is met het ruimtelijk beleid en ruimtelijke kwaliteit binnen de gemeente. Specifiek voor de Haarlemse situatie geldt in aanvulling daarop dat vanuit de wijze waarop in het verleden de archeologische zorg binnen de gemeente is ingericht ook het archeologisch depot en het Museum Haarlem met hun roerend erfgoed hiermee nauw zijn verbonden.

1.3 Methodiek en meetbaarheid

Om antwoord te geven op de onderzoeksvragen is op de eerste plaats gebruik gemaakt van deskresearch. Daarbij zijn vooral vrij toegankelijke bronnen en documenten, waaronder naast beleidsnota's, ook raadstukken, begrotingen, protocollen en persuitingen geïnventariseerd. Documenten, zoals kaarten, richtlijnen en formulieren die bij de uitvoering van erfgoedwerkzaamheden worden ingezet, zijn behalve inhoudelijk ook beoordeeld op hun praktische bruikbaarheid. Een overzicht van de belangrijkste gebruikte bronnen is terug te vinden in de verantwoording aan het einde van dit rapport..

Bij de analyse van het instrumentarium speelde het aspect "Erfgoed in kaart" een belangrijke rol. De vraag daarbij is of het bekende (en te verwachten) ondergrondse en bovengrondse erfgoed door de gemeente voldoende en betrouwbaar in kaart is gebracht, de informatie toegankelijk is, en voor betrokkenen transparant gemaakt. Dit wordt gezien als een basisvoorwaarde voor het voeren van een doelmatig erfgoedbeleid. Dit is vanwege de verstreckende consequenties die aan erfgoed bij ruimtelijke afwegingen verbonden (kunnen) zijn. Denk daarbij aan bestemmingsplanregels, vergunningsvoorwaarden, vrijstellingen, subsidiemogelijkheden enz. Tenslotte is gekeken naar de toekomstbestendigheid van het instrumentarium, juist met het oog op de veranderingen die bijvoorbeeld de Omgevingswet op niet al te lange termijn met zich mee gaat brengen.

³ Archeologische vondsten, die door een opgraving of anderszins, uit hun oorspronkelijke context worden gehaald en in een museum of depot terecht komen, worden dan roerend erfgoed.

Deze analyse heeft een aantal vragen en observaties opgeleverd die door middel van interviews zijn besproken met gemeentelijke medewerkers, die direct betrokken zijn bij het erfgoedbeleid en de uitvoering hiervan. De selectie van de geïnterviewde personen is door Vestigia gemaakt. Deze interviews hebben plaatsgevonden in de maanden november en december van 2018 op basis van een vooraf samengestelde lijst van vragen.

Het kwantitatief onderbouwen van de doeltreffendheid van gemeentelijk beleid en de inzet van bijbehorende middelen is gezien de scope van het onderzoek een lastige zaak. Daarbij komt dat het “meten” van de mate waarin beleidsdoelstellingen in een bepaalde periode zijn of worden gerealiseerd eigenlijk niet mogelijk is als niet bij het vaststellen van die doelstellingen tegelijk is vastgelegd wat het gewenste eindresultaat of concrete product zou moeten zijn, en aan welke parameters het slagen ervan zou kunnen worden afgemeten. Met andere woorden als de beoogde resultaten bij de start niet helder zijn verwoord, geeft het toepassen van achteraf bedachte prestatie-indicatoren op de uitvoering vrijwel altijd een vertekend beeld, dat ook geen recht doet aan de werkelijke prestaties en het rendement dat door het organisatie-onderdeel en de direct betrokkenen is geleverd.⁴

Wij hebben ons daarom vooral beperkt tot het globaal vergelijken van de output binnen de afdeling(en) op erfgoedgebied met de beschikbare formatie en budgetten, de omvang van het monumentenbestand en het archeologisch bodemarchief, en vervolgens die capaciteit en output met die in enkele andere gemeenten (benchmark).

Het accent heeft echter vooral gelegen op een kwalitatieve beoordeling van de volledigheid van het beleid, het uitvoeringsinstrumentarium en de prioriteiten die in de praktijk van het uitvoerend werk gesteld worden. *Expert judgement* speelt bij die manier van beoordelen een belangrijke rol. Hierbij is eveneens met een schuin oog gekeken naar de landelijke praktijk en het instrumentarium in andere gemeenten. Onze observaties zijn verwerkt in de verschillende hoofdstukken.

1.4 Dankwoord

Bij de totstandkoming van dit rapport heeft Vestigia van de gemeente veel medewerking gekregen bij het verzamelen van relevante stukken en kengetallen. Op de eerste plaats was dat onze directe opdrachtgever, mevr. L. Goudsmit, van de concernstaf concern control en verder van de leidinggevenden en medewerkers van de afdelingen Omgevingsbeleid (OMB) en Vastgoed, en in het bijzonder het team Erfgoed. Onze dank gaat met name uit naar mw. A. Bloem (Omgevingsbeleid), dhr. H. Wals (Vastgoed), mw. H. de Boer (Vergunningen, Toezicht en), Mw. J. Bijlsma, de heer H. Alefs en mevr. A. van Zalinge (team Erfgoed).

⁴ Indien het kwantificeren van rendement wel belangrijk wordt gevonden dan zou in een volgende beleidsperiode bijvoorbeeld inzet moeten worden gepleegd op het verzamelen van data die volgens vooraf vastgestelde parameters inzicht kunnen geven in bepaalde prestaties

2 Korte schets van de ontwikkeling van de gemeentelijke erfgoedzorg tot 2013

Hoewel de publieke belangstelling voor het onroerend erfgoed en ook de zorg en bemoeienis vanuit de overheid en belangengroepen daarmee in ons land terug te voeren valt tot diep in de 19^e eeuw⁵, duurde het tot 1961 voordat de overheid via wetgeving formeel grip kon gaan uitoefenen op het proces van sloop en achteruitgang van – toen vooral – historische gebouwen. Het enorme verlies aan karakteristieke gebouwen door oorlogsschade en de druk op de bebouwde ruimte die de wederopbouw met zich meebracht, zal hier zeker aan hebben bijgedragen. Daarvoor waren het vooral particuliere organisaties en verenigingen, waaronder de in 1901 opgerichte *Historische Vereniging Haarlem*, die streden voor het behoud, en het onderzoek van, lokaal erfgoed. In de Monumentenwet 1961 was vooral een taak weggelegd voor de Rijksoverheid die monumenten onder bescherming kon plaatsen, maar bijvoorbeeld ook via een vergunningstelsel illegale opgravingen kon tegengaan. Een echte taakstelling voor gemeenten moest wachten tot de herziening van 1988. Veel historische steden konden en wilden daar in het licht van woningnood en infrastructuur- en stadsvernieuwingprojecten echter niet op wachten en hebben met name in de jaren '80 van de vorige eeuw zelf de regie op zich genomen en zijn ook zelf gaan investeren in zowel de bovengrondse als ondergrondse monumentenzorg.

De eerste Haarlemse gemeentelijke monumentennota 'Tussen nu en negentig' dateert uit 1987. In die jaren '80 is de gemeente ook veel gemeentelijke monumenten gaan aanwijzen. In 1982 kreeg de gemeente als een van de eerste in ons land een stadsarcheoloog met als belangrijkste de taak regulier archeologisch onderzoek bij nieuwbouwprojecten te organiseren. Van begin af aan waren beide takken van erfgoedzorg binnen de gemeentelijke organisatie op verschillende plaatsen ondergebracht. Dat had op de eerste plaats te maken met de aard van het uitvoerende werk. De ondergrondse (archeologische) monumentenzorg richtte zich vooral op onderzoek en documentatie in eigen beheer (en met vrijwilligers) van erfgoed dat moest wijken, de bovengrondse (gebouwde) monumentenzorg vooral op behoud en inpassing van objecten die voor het merendeel van anderen waren. Ieder had daarbij zijn eigen instrumentarium en bedrijfscultuur. Die situatie was overigens vergelijkbaar met die in de meeste historische steden in de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw.

In de laatste 20 jaar is er stap voor stap veel veranderd. Dat geldt zowel voor de reikwijdte en detaillering van wet- en regelgeving, het daarbij aansluitend beleid, de financiering van de erfgoedzorg als de uitvoering ervan in de praktijk. Diverse nieuwe wettelijke bepalingen als interim regelingen forceerden gemeenten om in een vrij korte periode het eigen beleid en de eigen organisatie steeds daarop aan te passen. Zo kwamen er achtereenvolgens in 2002 landelijk interim beleid voor archeologie als gevolg van de invoering van het Verdrag van Malta, in 2007 een nieuwe Wet op de Archeologische Monumentenzorg, in 2008 een nieuw Besluit en Wet op de Ruimtelijke Ordening (WRO/BRO), in 2010 de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht (WABO) en in 2016 de Erfgoedwet. Vaak vormde die wetgeving het sluitstuk van ontwikkelingen die bepalend zijn geweest voor de huidige stand van zaken binnen de erfgoedzorg. De gemeente Haarlem heeft die ontwikkelingen in deze periode steeds op de voet gevolgd en getracht deze steeds in het eigen beleid toe te passen. Soms liep het daarin zelfs een beetje voor, zoals in 2002-2003 toen begonnen werd de archeologie toekomst bestendig te maken, maar de formele landelijke wetgeving vervolgens tot 2007 op zich liet wachten.⁶

De belangrijkste ontwikkelingen op het gebied van de erfgoedzorg in de afgelopen vijftien tot twintig jaar in willekeurige volgorde zijn:

⁵ Zo geldt het tweede kamerlid V. De Stuers, dankzij zijn pleidooi *Holland op zijn Smalst* in De Gids van 1873 als de grondlegger van de Monumentenzorg in Nederland.

⁶ De betreffende gemeentelijke beleidsnota is toen niet formeel vastgesteld maar bevatte wel de basis voor die uit 2009.

- De erkenning van de economische en sociale meerwaarde van erfgoed en het daarmee gepaard gaande verbreding van het draagvlak voor een verantwoorde omgang daarmee;
- Het naar elkaar toegroeien van de beleidsvelden erfgoedzorg en ruimtelijke ordening en de daaruit volgende logische verbintenissen als het gaat om wet- en regelgeving;
- De scheiding van beleid en uitvoering, als het gaat om de rol van de overheid (gemeente). De overheid voert zelf (bijna) niet meer uit als het gaat om onderzoek, documentatie en restauratie, maar vervult (of ambieert) een regierol gebaseerd op kennis en overzicht;
- De veranderde financiering van de erfgoedzorg: het veroorzaker betaalt principe binnen de archeologie, documentatieverplichting op grond van vergunningstelsel, verschuivende subsidie- en belastingmaatregelen voor monumenteneigenaren.
- Het binnen de erfgoedzorg naar elkaar toegroeien van bovengronds en ondergronds erfgoed, door het bijvoorbeeld op dezelfde locatie vanuit een gezamenlijke visie optreden, ondanks dat er vaktechnische verschillen zijn in aanpak;
- De toegenomen professionalisering van organisaties, bedrijven en actoren binnen de sector, inclusief kwaliteitseisen aan uitvoerende partijen en opleidings- en ervaringseisen aan uitvoerenden;
- De groeiende behoefte aan betrouwbare informatie over aantallen, aard, staat en de locatie (grenzen) van het eigen erfgoed om besluitvorming op de te baseren en de juiste uitvoering daarvan te kunnen verifiëren;
- De groeiende aandacht voor, en het belang dat wordt gehecht aan, “jonge” monumenten uit de periode na 1850, denk daarbij bijvoorbeeld aan de overblijfselen uit de Tweede Wereldoorlog, en de stadsontwikkeling in de wederopbouwperiode;
- De verschuiving van een in eerste instantie objectgerichte bescherming naar (ook) een meer gebiedsgerichte bescherming
- De samenwerking in regionaal verband vanuit het besef dat veel erfgoed en ook de zorg ervoor niet ophoudt aan de gemeentegrens en goed behoud en beheer vanuit een gezamenlijke visie meer kans van slagen heeft.

Voor Haarlem zijn de meeste van deze ontwikkelingen en de daaruit voortgekomen beleidsbeslissingen terug te vinden in de Beleidsnota's *Archeologie (Een Waardevol bezit)* uit 2009, *Erfgoed en Ruimte* uit 2013 en laatstelijk bijvoorbeeld tevens nog in de *Structuurvisie Openbare Ruimte 2040* uit 2017. De belangrijkste vigerende wettelijke en beleidsmatige kaders waarbinnen de erfgoedzorg in de gemeente anno 2019 gestalte dient te krijgen, en die voor dit rapport als toetsingskader gelden, zijn in het volgende hoofdstuk kort opgesomd.

3 Bestaande wettelijke en beleidsmatige kaders en ambities

Op grond van de bestaande wet- en regelgeving en landelijke, provinciale en eigen gemeentelijke beleidsregels heeft de gemeente een aantal uitvoerende en toezichthoudende taken en verantwoordelijkheden op het gebied van de erfgoedzorg. Gemeentelijk bestuur en organisatie dienen hieraan sowieso invulling te geven, en zijn als zodanig mede onderdeel van de beleidsafspraken en -ambities zoals vastgelegd in de vigerende gemeentelijke nota's. Zij maken om die reden ook deel uit van deze evaluatie. Hieronder worden de belangrijkste kort opgesomd.

3.1 Landelijk

De zorgplicht voor het bovengronds en ondergrond erfgoed is uitgewerkt in de Monumentenwet 1988 en in de wijziging hierop; de Wet op de archeologische monumentenzorg en enige andere wetten (Wamz, 2007). Een deel van de Monumentenwet en Wamz is per 1 juli 2016 opgegaan in de Erfgoedwet. Het overige deel zal te zijner tijd opgaan in de Omgevingswet. Tot die tijd blijven die artikelen die niet zijn overgegaan naar de Erfgoedwet van kracht zoals ze in de Monumentenwet van 1988 zijn benoemd. In 2008 zijn daarnaast het nieuwe Besluit en de Wet op de Ruimtelijke Ordening (BRO/WRO) van kracht geworden en in 2010 de Wet Algemene Bepalingen Omgevingsrecht. Deze wetten bevatten ook de nodige regels met betrekking tot de omgang door gemeenten met het onroerend cultureel erfgoed. Ook deze wetten zullen op korte termijn overgaan in de Omgevingswet. Wat betreft de landelijke wettelijke kaders bevinden we ons momenteel dus in een overgangssituatie waarin uiteindelijk de Erfgoedwet en de Omgevingswet het belangrijkste landelijke kader zullen gaan vormen, maar nu nog op grond van de voorlopers daarop de zorgplicht is ingericht. Dit maakt een en ander - zeker voor buitenstaanders - best ingewikkeld. De bedoeling is echter dat straks vrijwel alle zaken die met onroerend cultureel erfgoed binnen ruimtelijke orderingsprocedures te maken hebben, via de Omgevingswet gaan lopen. Hierbij behoort bijvoorbeeld dan ook de aanwijzing en het beheer van gemeentelijke en provinciale monumenten. De Rijksmonumenten vallen echter wel onder de Erfgoedwet. De Erfgoedwet regelt verder vooral het beheer en de bescherming van roerend erfgoed (collecties) en de kwaliteitsborging van de uitvoering van archeologisch onderzoek. Iets waar gemeenten ook veel mee te maken hebben en geacht worden toezicht op te houden.

Kort gezegd komt de zorgplicht vanuit de landelijke regelgeving voor gemeenten met name neer op de verplichting om bij afwegingen en beslissingen op het gebied van de ruimtelijke ordening rekening te houden met het cultureel erfgoed, zowel boven als ondergronds. De gemeente dient dit te doen door te beschikken over een betrouwbaar overzicht van de bekende en te verwachten waarden, en door in bestemmingsplannen en andere ruimtelijke kaders regels op te nemen voor de zorgvuldig omgang daarmee, bijvoorbeeld door ze te beschermen.

Gemeenten (en provincies) kunnen bovendien op basis van eigen criteria gemeentelijke monumenten aanwijzen en regels voor het beheer daarvan. Als gemeenten dat doen, dan dienen ze dat wel te doen op basis van een eigen gemeentelijke verordening en de toewijzing te baseren op voldoende deskundigheid.

De Rijksoverheid is zelf momenteel terughoudend als het gaat om de aanwijzing van nieuwe rijksmonumenten. Wel is het rijk via het Besluit algemene regels ruimtelijke ordening (BARRO) actief als het gaat om de aanwijzing van gemeentegrenzen overschrijdend Wereld Erfgoed. In relatie tot Haarlem speelt hooguit bij elementen van de Stelling van Amsterdam.

Van Monumentenwet 1988 naar Erfgoedwet en Omgevingswet Over duiding en omgang

Schema verdeling Erfgoedwet en Omgevingswet met betrekking tot monumentenzorg. Bron: RCE.

3.2 Provincie

De Provincie Noord-Holland houdt toezicht op de gemeentelijke bestemmingsplannen en geeft bijvoorbeeld via structuurvisies input aan lokale plannen. De Provincie voert een actief beleid als het gaat om het rekening houden met cultureel erfgoed in de ruimtelijke ordening. In 2010 heeft de Provincie een *Leidraad Landschap en Cultuurhistorie* opgesteld waarmee zij vooral praktische mogelijkheden wil aanreiken aan overheden, terreinbeheerders en ontwikkelaars het cultureel erfgoed te beschermen. Formeel kan de Provincie via de Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV) voorwaarden opnemen met betrekking tot cultureel erfgoed waar gemeenten via hun bestemmingsplannen rekening dienen te houden. Voor de mate van doorwerking wordt verwezen naar de PRV en de Leidraad. De provincie heeft dit onder andere uitgewerkt in een aantal kaartlagen waarin de provinciale cultuurhistorische waarden zijn opgenomen. De PRV, de Leidraad en de bijbehorende kaartlagen worden regelmatig herzien. Daarnaast heeft Noord-Holland nog eens ruim 500 provinciale archeologische en bouwhistorische monumenten aangewezen. Op dit moment werkt de Provincie aan een Provinciale Omgevingsverordening die op termijn de PRV zal gaan vervangen. In aanloop heeft de Provincie Noord-Holland in 2018 al de Provinciale Omgevingsvisie vastgesteld.

Tenslotte zijn Gedeputeerde Staten ook bevoegd gezag in het kader van de ontgrondingsvergunning, voor gronden binnen de gemeente die niet onder het gezag van het rijk vallen, zoals de bodem en oevers van rijkswateren. In het eigen toetsingskader van de Provincie zijn hiervoor ook regels ten aanzien van de bescherming van erfgoed waarden opgenomen.

3.3 Gemeente Haarlem

Het vigerend erfgoedbeleid van de gemeente is vastgelegd in een aantal (beleids)nota's. In volgorde van actualiteit gaat het daarbij met name om:

- [Gemeente Haarlem, 2017: Haarlem 2040: Groen en Bereikbaar](#), Structuurvisie openbare ruimte
- [Gemeente Haarlem, 2014: Monumentenverordening](#).
- [Gemeente Haarlem, 2013: Nota Erfgoed en Ruimte](#).
- [Gemeente Haarlem, 2012: Nota Ruimtelijke Kwaliteit deel 1 en deel 2](#).
- [Gemeente Haarlem, 2009: Een Waardevol bezit, Beleidsnota Archeologie](#)

In al deze nota's ligt het accent op de plaats van het onroerend erfgoed in de ruimtelijke ordening en de wijze waarop de gemeente invulling geeft aan de doelstelling van een zorgvuldige omgang met objecten, structuren en archeologische vindplaatsen bij besluitvorming (inclusief vergunningverlening) over ruimtelijke inrichting van de stad.

Misschien met uitzondering van de Nota Archeologie uit 2009, zijn de meeste van deze beleidsstukken van redelijk recente datum en sluiten goed aan op de hierboven geschetste ontwikkelingen en huidige stand van zaken op het gebied van de sectorale wet- en regelgeving. De Nota Archeologie is vanwege de vele veranderingen in de afgelopen jaren binnen deze sector nu wel op een aantal fronten gedateerd. In de Haarlemse richtlijnen archeologie uit 2014 en de Nota Erfgoed en Ruimte zijn een aantal van zaken die op de archeologie betrekking hebben weliswaar geactualiseerd en aangevuld, maar hier ligt voor de komende jaren nog wel een aandachtspunt. Aangegeven is vanuit het team dat er op het gebied van het verwerken van nieuwe, inkomende archeologische informatie nog de nodige achterstanden bestaan.

Verschillende andere elementen en uitwerkingen van het gemeentelijk erfgoedbeleid zijn tevens terug te vinden in enkele andere Haarlemse beleidsnota's zoals de periodieke kadernota's, de Gemeentelijke Vastgoednota (2017) en de Cultuurnota Haarlem 2013-2020. De samenhang met het specifieke erfgoedbeleid vormt daarbij nog wel een aandachtspunt.

In relatie tot deze beleidsevaluatie is het van belang dat in de laatste Kadernota 2018 budgettaire ruimte is gereserveerd voor de uitbreiding van de capaciteit op het gebied van de erfgoedzorg. De intentie is om dit in de komende jaren door te zetten.

Vastgoednota

De gemeente is eigenaar van zo'n 40 Rijks- en 25 gemeentelijke monumenten, waarvoor een bijzondere zorgplicht geldt. In het Raadsbesluit Strategisch Vastgoed uit 2012 is terug te vinden dat de vastgoedportefeuille van de gemeente verschillende doelen kan dienen. Het behoud van publiek toegankelijk historisch rijks- en gemeentelijk erfgoed is een van de doelstellingen die daarbij - zij het enigszins terloops - wordt genoemd. Niet duidelijk is hoe de gemeente bij zijn afwegingen rond aan- en verkoop denkt deze doelstelling te verwezenlijken en welke middelen daarbij worden ingezet. In de paragraaf onderhoud wordt overigens wel opgemerkt dat voor monumenten wellicht meer budget nodig is dan bij ander vastgoed om hetzelfde niveau te kunnen realiseren.

Cultuurnota

Haarlem kent twee musea die zich richten op geschiedenis van de stad: het Museum Haarlem en het Archeologisch Museum Haarlem. In de Cultuurnota is aangegeven dat het Museum Haarlem wordt gefinancierd vanuit de cultuurbegroting. Dit museum heeft vaste en thematische exposities gericht op de geschiedenis van de stad en omgeving. Tussen museum en de erfgoedsector bestaan goede contacten met name waar het gaat om de voorbereiding van exposities. Het Archeologisch Museum Haarlem maakt organisatorisch en qua financiën wel onderdeel uit van het team Erfgoed, en dan met name de vakgroep Archeologie. Het Archeologisch Museum exposeert vooral bodemvondsten en de resultaten van het uitgevoerde archeologisch onderzoek en richt zich primair op de eigen inwoners en scholen. Het is daarbij in sterke mate afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. De vakgroep archeologie van de gemeente beschikt daarnaast ook nog over een omvangrijk, en door de provincie als zodanig erkend, depot voor archeologische vondsten.

Noch uit de Beleidsnota Erfgoed en Ruimte, noch uit de Cultuurnota valt op te maken wat de visie van de gemeente is met betrekking tot het beheer van het eigen roerend materieel erfgoed in de toekomst.

Praktisch instrumentarium

Ten behoeve van de uitvoering van het beleid zijn door de erfgoedsector binnen de gemeente in de afgelopen jaren een groot aantal richtlijnen, toelichtingen en verordeningen ontworpen. Deze voorzien in de nadere uitwerking van verschillende onderdelen van het beleid, maar kunnen ook dienen als toetsingskader voor bijvoorbeeld vergunningverlening of subsidieaanvragen.

Enkele voorbeelden hiervan zijn:

- Verordening Haarlemse Stimuleringsregeling Monumenten;
- Toolkit Monumenten en Duurzaamheid, een systematiek voor energiebesparende maatregelen in cultuurhistorisch waardevolle panden;
- Haarlemse Richtlijnen Archeologie;
- Zicht op Haarlem, een toelichting op de ontwikkeling van de Kernregistratie Erfgoed & Ruimte

Gekeken is in hoeverre dit aanvullend instrumentarium ondersteuning biedt bij de uitvoering van het erfgoedbeleid en de te realiseren doelen. De uitgevoerde analyse is zeker niet allesomvattend geweest. Het ontwikkelde gemeentelijke instrumentarium is zowel wat betreft het benodigde detailniveau als de beoogde transparantie echter ruimschoots voldoende om daarmee de doelen voor de uitvoering van het beleid te kunnen realiseren.

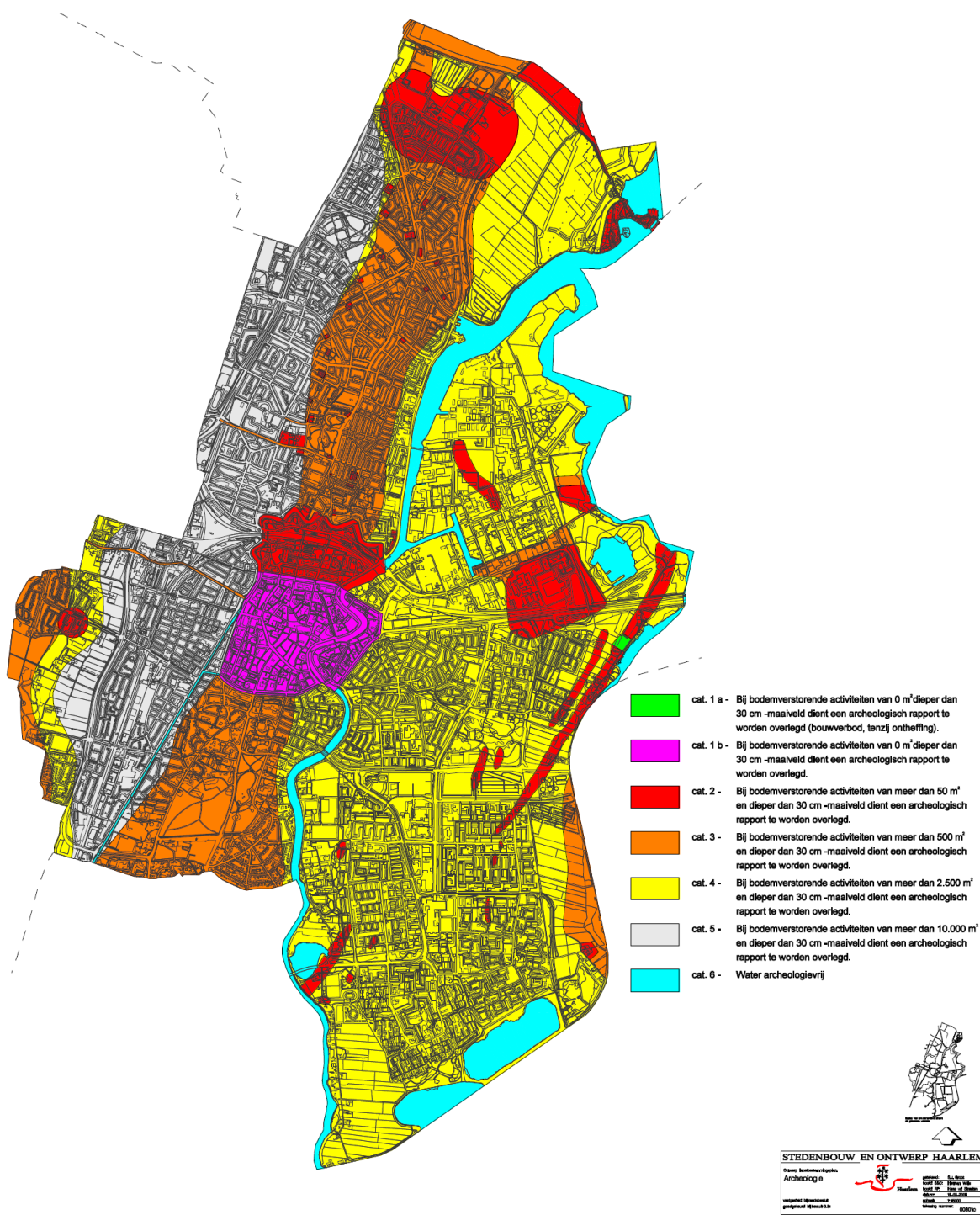
Bestemmingsplannen

Een belangrijke taak voor de gemeente is om bij het opstellen van nieuwe bestemmingsplannen en structuurvisies rekening te houden met bovengrondse en ondergrondse (zichtbare en onzichtbare) cultuurhistorische waarden. Dit betekent dat de gemeente moet inventariseren wat deze waarden zijn en via regels in het bestemmingsplan en eisen bij het verlenen van (omgevings)vergunningen een zorgvuldige omgang daarmee moet realiseren. In de afgelopen jaren is door de gemeente veel geïnvesteerd in het op de kaart zetten van het erfgoed – zowel ondergronds via de archeologische beleidskaart, als bovengronds via de cultuurhistorische waardenkaart – en het begrenzen en vastleggen van deze locaties en objecten bij de actualisatie van bestemmingsplannen. In 2009 is daarmee begonnen door het vaststellen van een facetbestemmingsplan archeologie voor de gehele gemeente. In de jaren daarna zijn bij de actualisatie van bestemmingsplannen steeds zowel de archeologische als overige cultuurhistorische waarden ingebracht en verwerkt in de planregels. Er gelden binnen de gemeente momenteel nog enkele oudere bestemmingsplannen waarin de bovengrondse cultuurhistorische waarden nog maar beperkt zijn opgenomen.

Adviescommissie Ruimtelijke Kwaliteit (ARK)

Om een zelfstandig monumentenbeleid te kunnen voeren bij de aanwijzing van gemeentelijke monumenten en het verlenen van vergunningen voor sloop, restauratie en verbouwing dient de gemeente te beschikken over een onafhankelijke adviescommissie die het bestuur vanuit de eigen deskundigheid kan adviseren over monumentenzaken. Deze deskundigheid is in Haarlem ondergebracht bij de ARK. In deze commissie zitten onder andere een restauratie-architect en een bouwhistoricus. Zeker bij alle grote bouw- en restauratieplannen voert deze commissie welstandstoetsen uit. Vanuit het team erfgoed wordt aan de commissie desgevraagd ondersteuning verleend en informatie aangeleverd.

Archeologische Beleidskaart Haarlem (ABH)

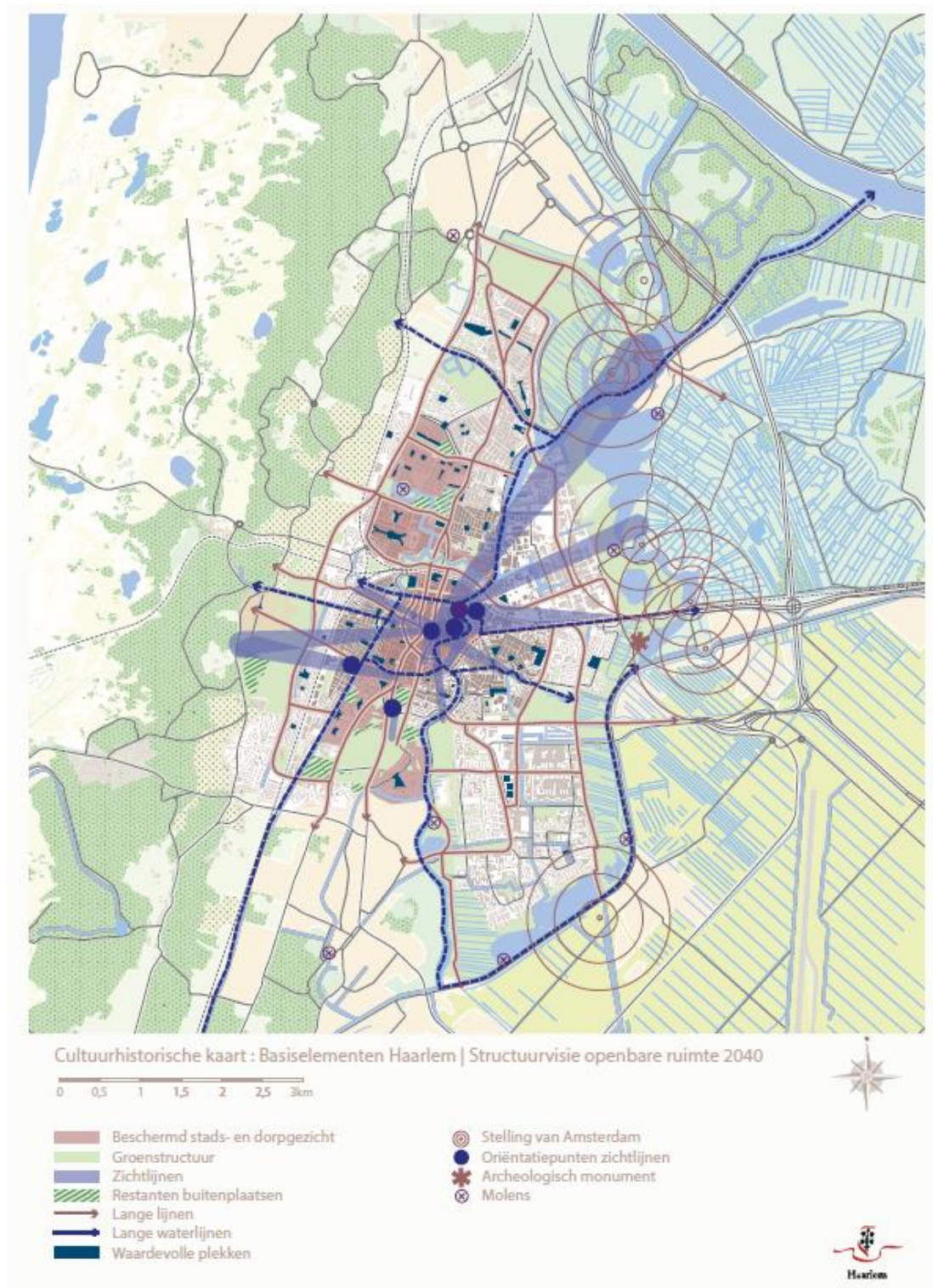
Archeologische beleidskaart Haarlem 2009. Bron: Gemeente Haarlem.

3.4 Ambities

In de Nota Ruimte en Erfgoed uit 2013 worden zeven concrete ambities opgesomd die de gemeente hoopt aan de hand van deze nota te realiseren. Deze zijn:

- A. Het opstellen van een cultuurhistorische kaart Haarlem;
- B. Het uitwerken van een protocol cultuurhistorische kaart, inclusief richtlijnen, kwaliteitseisen, en procesafspraken);
- C. Het opstarten van een intern gemeentelijk Kennisproject, gericht op de inventarisatie van naoorlogse erfgoed en het maken van aanvullingen over vooroorlogs- en industrieel erfgoed;
- D. Het bij elkaar organiseren (samenvoegen) van de beleids- en adviestaken rond erfgoed (Erfgoedcluster);
- E. Het versterken van kennis (opbouw dossiers, vastleggen van gegevens en informatie in documentatiesysteem) en communicatie over erfgoed (voorlichting en publieksbereik);
- F. De invulling van het thema Herbestemming, waaronder een contactpunt Leegstandsmelding.
- G. Verbetering van de samenwerking met de regio, provincie, en het recreatieschap over een gezamenlijke benadering van 'Het verhaal van Zuid-Kennemerland naar de toekomst'.

De mate waarin deze ambities eind 2018 zijn of worden ingevuld, valt op te maken uit de beantwoording van de vragen die de gemeente voor dit onderzoek heeft geformuleerd. Sommige van die ambities gaan echter nog een stapje verder. Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen in het laatste hoofdstuk zal hierbij worden stilgestaan.

Voorontwerp van een van de lagen van de Cultuurhistorische kaart Haarlem. Bron: Gemeente Haarlem.

4 Organisatorische inbedding, capaciteit en middelen

Per 1 januari 2018 zijn de gemeentelijke beleids- en uitvoeringstaken op het gebied van archeologie en monumenten samen ondergebracht in het team erfgoed binnen de afdeling Omgevingsbeleid (OMB). Daarmee is een van de voornemens uit de Nota Erfgoed en Ruimte 2013 om tot een verdere integratie te komen, gerealiseerd. Het team erfgoed houdt zich zowel bezig met de beleidsontwikkeling voor het bovengrondse en ondergrondse gemeentelijke erfgoed, als met de reguliere adviestaken op het gebied van vergunningverlening en bestemmingsplannen, onderzoek en inventarisatie, en het beheer van alle kennis- en informatiebronnen waaronder tevens het archeologisch depot en het archeologisch museum.

4.1 Ambitie versus realiteit

Het aantal formatieplaatsen binnen het team erfgoed was in 2018 negen, 4 fte voor bovengronds erfgoed, en 5,1 voor archeologie. Daarnaast werkt Archeologie met een groot aantal (25) vrijwilligers, werkzaam zowel bij de (uitwerking van) archeologisch onderzoek als het Archeologisch Museum en Archeologisch Depot van de gemeente Haarlem. De inzet van alle vrijwilligers samen komt overeen met die van nog eens 2 fte's.

Binnen de afdeling Vergunningen, Toezicht en Handhaving (VTH) van de gemeente worden de vergunning en toezichttrajecten, ook die met betrekking tot monumenten (en archeologie) behandeld. Deze afdeling werkt daarbij samen met team erfgoed en geeft ambtelijke ondersteuning bij deze procedures. Binnen de afdeling VTH is enige deskundigheid op erfgoedgebied aanwezig, maar voor specifieke gevallen wordt een beroep op het team erfgoed gedaan.

De beschikbare capaciteit bij het team erfgoed wordt door de teamleden al lange tijd als knellend ervaren. Het grootste deel van de tijd van de medewerkers voor bovengronds erfgoed lijkt te worden besteed aan het afhandelen van dossiers met betrekking tot individuele beschermings-, subsidie- en vergunningzaken en de verwerking van data in de verschillende informatiesystemen. Daardoor blijft er relatief weinig tijd over voor de ontwikkeling van nieuw beleid en processen die de effectiviteit van de organisatie kunnen vergroten. Ook blijft naar eigen zeggen daardoor het werken aan nieuwe producten zoals de afronding van de digitale cultuurhistorische waardenkaart, en in het bijzonder de kaartlaag voor jonge monumenten, achter. Het gevoel bestaat dat erfgoed daarmee een beetje in een vicieuze cirkel terecht is gekomen: *de druk op de reguliere taken staat het tijdig realiseren van verbeterlagen in de weg, en door het vertragen van die verbeterlagen neemt de druk op de reguliere taken alleen maar toe.* In het volgende hoofdstuk (5) zal worden geprobeerd enige onderbouwing te geven aan deze stelling.

Bij archeologie is een ander belangrijk knelpunt dat binnen de gemeente nog steeds een stuwmeer aanwezig is van niet-uitgewerkt onderzoek (opgravingen) uit de jaren '80 en '90, toen de gemeente samen met vrijwilligers zelf veel (nood)opgravingen heeft uitgevoerd zonder dat er capaciteit was om de resultaten te verwerken. Dit "oud-onderzoek" vormt niet alleen een morele last, maar vormt ook een belemmering bij de uitvoering van de huidige taken op archeologisch gebied. De informatie-achterstand over deze oude onderzoeken maakt het lastig om bij nieuwe projecten de juiste vragen te stellen en zorgt voor kennislacunes bij het opstellen van een betrouwbaardere archeologische verwachtingskaart. Tenslotte leggen de achterstanden ook nog eens extra druk op het archeologisch depot, dat aan de nodige kwaliteitseisen op het gebied van beheer en archief dient te voldoen. Hoewel de opdracht om oud-onderzoek uit te werken behoort tot de opdracht van de archeologische medewerkers (en van nog steeds heel veel vrijwilligers) kan hier slechts beperkt tijd voor worden vrijgemaakt, zeker als de bouwactiviteit in de stad groot en de aandacht aan de begeleiding van nieuwe projecten prioriteit dient te krijgen.

Een kleine personele bezetting maakt de organisatie ook op een ander front kwetsbaar. Vanwege de professionalisering (hogere kwaliteitseisen, verdergaande specialisatie) in de erfgoedsector worden steeds hogere eisen gesteld aan de deskundigheid (opleiding, kennis en ervaring) van individuele medewerkers. Ondanks de roep om generalisten zijn archeologen en bouwhistorici helaas niet onderling uitwisselbaar, ook niet in beleids- en toezichthoudende taken bij gemeenten. Inhoudelijk wordt ook in die rollen steeds meer van functionarissen verwacht.⁷ Om ook in de toekomst de juiste kwaliteit te kunnen (blijven) leveren op erfgoedgebied, zal de gemeente dus ook moeten investeren in de opleiding en bijscholing van het eigen personeel. In een klein team van specialisten is vervanging en waarneming zonder kwaliteitsverlies vaak lastig te realiseren. Een oplossing daarvoor kan zijn het in breder verband samenwerking te (gaan) zoeken. Dat kan met andere overheden, maar bijvoorbeeld ook met het bedrijfsleven.

Middelen

Behalve menskracht vormen ook financiële middelen een mogelijkheid om beleidsdoelstellingen te realiseren.

In 2019 zijn voor Archeologie in de gemeentelijke begroting drie budgetten geoormerkt:

- 26.674,00 voor Diensten Archeologie
- 12.676,00 voor Gebruiksgoederen archeologie
- 16.819,00 voor Collectiebeheer en publiek

Met de eerste post kan gekwalificeerd personeel worden ingehuurd voor de uitvoering van specialistische werkzaamheden die niet door de vaste medewerkers kunnen of mogen worden uitgevoerd. Dit kan zowel de uitvoering van veldonderzoek zijn als de uitwerking daarvan of voor beleidsondersteuning. De gebruiksgoederen betreffen materiaal nodig voor inrichting en onderhoud van de werkruimte(n) als de eigen uitrusting en apparatuur. Uit de middelen voor collectiebeheer en publiek dienen zowel het archeologisch depot als het Archeologische Museum in stand te worden gehouden.

Voor Monumenten is in de begroting een bedrag van 17.994,00 opgenomen. Dit zou bijvoorbeeld ingezet kunnen worden voor het uitvoeren van specifiek bouwhistorisch onderzoek, waardenstellingen van objecten of de inhuur van specialistische kennis. De reguliere materiele budgetten bij Erfgoed zijn dus klein. Zo is er bij monumenten op het oog nauwelijks mogelijkheid om werkzaamheden – bijvoorbeeld voor de digitalisering van kaartmateriaal – uit te besteden. Bij archeologie ontbreekt een fonds of budget om bijvoorbeeld het maken van een nieuwe archeologische kaart of een vernieuwing van het informatiebeheersysteem extern te kunnen laten uitvoeren.⁸

Stimuleringsregeling Monumenten

De gemeente stelt zich ten doel de kwaliteit van het monumentenbestand in de stad te verbeteren.

Daarvoor wordt net als in veel andere gemeenten het instrument volgens de Verordening Stimuleringsregeling Monumenten ingezet met het daaraan gekoppelde revolverende SVn-fonds. De laatste jaren wordt door monumenteneigenaren slechts mondjesmaat gebruik gemaakt van deze mogelijkheid tot voordelig lenen voor onderhoud en restauratie. Naar de reden hiervoor is geen onderzoek gedaan. Over de doeltreffendheid bestaan ook landelijk momenteel twijfels. Mogelijk moeten redenen gezocht worden in het relatief lage maximale leenbedrag gekoppeld aan de huidige lage rentestanden op de commerciële hypotheek markt.

⁷ Binnen de archeologie geldt een registratie van archeologen die op basis van opleiding en ervaring bepaalde handelingen wel of niet mogen verrichten.

⁸ Soms is het mogelijk om voor dit soort zaken een beroep te doen op andere budgetten, zoals het budget voor de implementatie van de Omgevingswet.

4.2 Kansen voor de toekomst

Het samengaan van de teams monumenten en archeologie in het team erfgoed biedt op zich geen verlichting als het gaat om de uitvoering van de reguliere taken. Wel kan geprobeerd worden de afgesproken beleidsprioriteiten samen op te pakken en beter op elkaar af te stemmen. Datzelfde geldt wellicht voor de verdeling van de administratieve last voor registratie en archivering.

Traditioneel bestaan er verschillen in de beide “bedrijfsculturen”. Archeologie is meer naar buitengericht, werkt nauw samen met vrijwilligers en museale collega’s en ziet voor zichzelf een belangrijke voorlichtende taak als het gaat over de geschiedenis van de stad. Monumenten is op het oog meer vervlochten met de gemeentelijke organisatie en heeft ook vanwege de aard van de werkzaamheden – het beoordelen van vergunning- en subsidieaanvragen – soms een formelere rol richting publiek en particulieren. Door de invoering van het veroorzaker-betaalt-principe bij archeologisch onderzoek vindt bij de archeologen een verschuiving plaats van uitvoering naar adviserende en toetsende taken, terwijl bij monumenteneigenaren een groeiende behoefte bestaat aan goede voorlichting en het delen van kennis en informatie. De verdere integratie van beide teams kan daarom op deze beide fronten veel voordelen bieden.

Gelukkig heeft het bestuur de bestaande druk op de advies en beleidscapaciteit voor monumenten en cultuurhistorie erkend en uitbreiding van de formatie toegezegd. Het doel daarvan is om blijvend te kunnen voldoen aan de wettelijke taken, realisatie van de duurzaamheidsambities en de technische eisen op gebied van digitalisering en informatiebeheer. De capaciteitsuitbreiding wordt vanaf 2019 gefaseerd ingevoerd, vanaf 2021 is structureel € 300.000 opgenomen (3 fte).⁹

⁹ Gemeente Haarlem Kadernota 2018.

5 Overzicht van de inzet op reguliere taken

Het team Erfgoed bestaat uit de onderdelen “algemeen”, de vakgroep archeologie en de vakgroep bouw- en cultuurhistorie. Geprobeerd is inzicht te krijgen in de inzet van het team erfgoed als het gaat om de reguliere uitvoerende taken en om de overblijvende ruimte voor beleidsontwikkeling, verandering en innovatie. De onderstaande getallen betreffen 2018 en zijn voor het grootste deel vanuit het team zelf, en de afdelingen waarmee wordt samengewerkt, aangereikt.

5.1 Werk in uitvoering

Algemeen

Het onderdeel algemeen (1 fte) wordt ingevuld door de teamleider, die tot taak heeft samen met het afdelingshoofd OMB de taken en prioriteiten voor het team vast te stellen en uit te zetten, de werkzaamheden van het team te coördineren, en de samenwerking tussen de vakgroepen en de rest van de organisatie te bevorderen.

Vakgroep Archeologie

De reguliere taken van het Vakgroep Archeologie bestaan uit:

- Het inhoudelijke adviseren over de noodzaak tot archeologisch onderzoek bij bodemingrepen in gebieden met een verhoogde archeologische verwachting waarvoor in het kader van de omgevingsvergunning regels voor zijn gesteld;
- Het begeleiden, beoordelen en goedkeuren van archeologische (voor)onderzoeken die plaats vinden in het kader van een te verlenen omgevingsvergunning bij bouwprojecten en andere bodemingrepen
- Het verwerken van de resultaten en documentatie van uitgevoerde onderzoeken in het archeologisch informatiesysteem
- Het archiveren van documentatie en vondsten in het archeologisch depot
- Het adviseren over planregels, inpassingsmaatregelen en vergunningvoorwaarden bij het opstellen van bestemmingsplannen
- Het zorgdragen voor de exploitatie van het Archeologisch Museum Haarlem en het voorbereiden en inrichten van exposities, inclusief de inzet vanuit poule van vrijwilligers

Alle uitvoerend archeologisch onderzoek door gecertificeerde bedrijven wordt landelijk geregistreerd in ARCHIS. In de periode 2013 -2018 zijn 198 archeologische interventies geregistreerd op het grondgebied van Haarlem, een gemiddelde van ca. 40 per jaar.

Archeologische onderzoeken Haarlem 2013 -2018	aantal
Bureau-onderzoek	74
Booronderzoek	51
Proefsleuven	14
Opgraving	9
Archeologische begeleiding	49
Inspectie	1
Totaal	198

Bron: Archis 2018.

Daarnaast is door de vakgroep aangegeven hoeveel adviezen zijn afgegeven met betrekking tot vergunningstrajecten. Dat waren in 2018 483 adviezen. Onder dit aantal zitten dus ook de voorbereiding en begeleiding van de ca. 40 projecten die geleid hebben tot aanvullend onderzoek, maar ook *quickscans*, ontvankelijkheidstoetsen, tussentijdse adviezen, en het opstellen van programma's van eisen door het team aan andere delen van de gemeentelijke organisatie en particulieren.

Overige taken:

De vakgroep archeologie heeft tenslotte ook in het takenpakket:

- Het beheer van het Archeologisch depot, het bijbehorende documentatie archief en de bijbehorende collectie van archeologische vondsten;
- Het uitwerken van oud-onderzoek en de begeleiding van vrijwilligers die hieraan ondersteuning geven;
- Het management en beheer van het Archeologisch Museum Haarlem, het organiseren van tentoonstellingen en bijbehorende publieksactiviteiten.

Volgens opgave vanuit het team zijn de 5,1 fte's momenteel verdeeld over zes functionarissen met de volgende hoofdwerkzaamheden:

- 1 stadsarcheoloog, verdeeld over beleid, advies en publiekstaken
- 1 archeoloog voor regulier advies en toezichthoudende taken rond het AMZ-proces
- 1 archeoloog voor deels uitwerking oud onderzoek, deels advies en toezicht
- 1 assistent archeoloog die zich vooral bezig houdt met informatiebeheer
- 1 depotbeheerder
- 1 conservator/educatief medewerker voor de museum taken

Vakgroep Monumenten

De reguliere taken van de vakgroep bestaan uit:

- Het behandelen van dossiers met betrekking tot bescherming, subsidieaanvragen, en vergunningzaken van beschermde monumenten
- Advies en ondersteuning voor de Commissie ARK
- Beoordeling van bouwhistorische onderzoeksrapporten
- Advies en ondersteuning aan team VTH in het kader van bouwdoSSIERS
- Voorlichting en advies aan monumenteneigenaren
- Inbreng in Omgevings- en structuurvisies en Bestemmingsplannen
- Advies aan afdeling Vastgoed over monumenten en onderhoud in bezit gemeente
- Informatiebeheer en bijhouden monumentenregister en kernregistraties

- het ontwikkelen van nieuw beleid en het ondersteunen van het gemeentebestuur.

Reguliere werkzaamheden team monumenten 2018	aantal dossiers
bescherming, subsidie vergunning	200
commissie ARK	25
Toetsing BH rapporten	15
Advies VTH	30
Voorlichting eigenaren	30
Burgerinitiatieven	5
Bestemmingsplannen	10
Omgevings- , structuurvisies	5
Advies Vastgoed eigen monumenten	5
Informatiebeheer, monumentenregister	?
Totaal	325

Reguliere werkzaamheden team monumenten. Bron: gemeente Haarlem

De afdeling VTH geeft in aansluiting hierop aan dat in 2017 en 2018 er bij die afdeling in totaal 354 vergunningaanvragen zijn ingediend die betrekking hadden op een monument. Voor wat betreft toezicht en handhaving stonden in die jaren 296 dossiers aangemeld. Over 55 zaken is vooroverleg gevoerd.

Vanuit team monumenten is tenslotte in deze periode, naast de reguliere beleidstaken, ook (extra) bestuurlijke ondersteuning geleverd vanwege het voorzitterschap van Haarlem van het Bestuurlijk Platform Erfgoedgemeenten.

De vakgroep bestaat per ingang van 2019 uit vier fte 's (vijf medewerkers) waarvan er drie zijn ingevuld door architectuurhistorici, en 1 beleidsmedewerker en een vacature openstaat voor een bouwhistoricus.¹⁰ Volgens eigen opgave is veruit de meeste tijd besteed aan de reguliere werkzaamheden.

5.2 Doeltreffend?

Uit de bovenstaande kwantificering en de gehouden interviews ontstaat het beeld dat binnen het kleine team erfgoed van de gemeente het overgrote deel van de tijd wordt besteed aan de noodzakelijke afhandeling van individuele dossiers binnen de daarvoor geldende afhandelingstermijnen. Er bestaat nauwelijks twijfel over of dit doeltreffend gebeurt. De motivatie om het inhoudelijk en beleidsmatig goed te doen lijkt groot. Gezien de omvang van de opgave, zeker in een periode van hoogconjunctuur, hoeft het echter niet te verbazen dat er daardoor weinig tijd overblijft voor het realiseren van de meer beleidsondersteunende opgaven en langere termijn doelstellingen op het gebied van beleidsvorming, informatievoorziening (kaarten!) en onderzoek en inventarisatie ten behoeve de productverbetering. Zoals wel vaker legt de lange termijn het af tegen de korte termijn.

In die zin is het dus niet verbazingwekkend dat een aantal gestelde beleidsdoelen zoals de afronding van de digitale cultuurhistorische kaart, de inventarisatie van het jonge erfgoed en de meer integrale gebiedsvisies voor erfgoed op zich laten wachten. Hetzelfde geldt ook voor het verbeteren van de

¹⁰ Deze is per 1 februari 2019 ingevuld.

toegankelijkheid van erfgoed informatie voor een breder publiek. Dit knelpunt doorbreken vergt investeringen in kennis en kunde, personele capaciteit, samenwerking met anderen en budgettaire ruimte. Haarlem loopt daarin achter bij andere steden, zoals ook uit het volgende hoofdstuk blijkt.

6 Vergelijking met enkele andere “erfgoed”-gemeenten

6.1 Top monumentensteden

In veel – vooral Haarlemse – beleidsdocumenten staat dat Haarlem na Amsterdam qua aantal de tweede monumentenstad van ons land zou zijn. Als dit ooit zo geweest is, dan is Haarlem inmiddels teruggezaakt in de rangorde. Hoewel de aantallen fluctueren en niet alle registers up to date zijn, neemt Haarlem op dit moment de vijfde plaats in en zal binnenkort waarschijnlijk ook nog voorbij gestreefd worden door de gemeente Den Haag. Landelijk is de groei in het aantal Rijksmonumenten al jarenlang zeer beperkt. Het Rijk is terughoudend als het gaat om nieuwe registraties. Het aantal beschermde monumenten in Haarlem is ook al jaren min of meer stabiel, terwijl veel andere historische steden juist een actief aanwijzingsbeleid voor gemeentelijke monumenten zijn gaan voeren.¹¹ Met name steden als Maastricht, Utrecht, Den Haag en Den Bosch hebben de laatste jaren vooral veel jonge monumenten en cultuurhistorische ensembles op de monumentenlijst geplaatst. Deze steden zien het label “Monumentenstad” – net als Haarlem – als een belang element in de *city-marketing*. Natuurlijk zeggen dit soort lijstjes niet alles, maar blijktbaar zien de gemeenten met “groei” in het monumentenbestand een duidelijke meerwaarde in aanwijzingen als onderdeel van het in stand houden en versterken van de ruimtelijke kwaliteit.

Rang	Gemeente	Rijks monumenten	Gemeentelijke monumenten	Totaal
1	Amsterdam	7500	2000	9500
2	Maastricht	1677	2000	3677
3	Utrecht	1400	1600	3000
4	Leiden	1243	1598	2841
5	Haarlem	1179	1238	2417
6	Den Haag	1100	1300	2400
7	Den Bosch	544	1722	2266
8	Delft	696	860	1556
9	Dordrecht	892	656	1548
10	Nijmegen	241	1067	1308
11	Alkmaar	659	579	1238
12	Amersfoort	462	59	521

Aantal geregistreerde beschermde monumenten per gemeente per 1-1-2019. Bron: gemeentelijke websites en www.monumenten.nl

6.2 Organisatie, samenwerking en capaciteit

Het team erfgoed in Haarlem heeft in vergelijking tot andere steden een kleine bezetting. Een precieze vergelijking is lastig omdat in veel steden – net als in Haarlem – de laatste jaren veel organisatorische verschuivingen hebben plaatsgevonden, waarbij steeds weer andere erfgoedclusters zijn ontstaan, waarin

¹¹ Gemeentelijke herindelingen spelen eveneens een rol, maar juist bij de top monumentengemeenten is de uitbreiding van het grondgebied vooralsnog beperkt gebleven.

de ene keer monumenten en archeologie wel zijn samengegaan met archieftaken en de andere keer niet. De tendens is echter wel om de taken op het gebied van bovengronds en ondergronds erfgoed meer en meer te bundelen, waarbij de publieke informatievoorziening ook een steeds grotere rol gaat spelen. Een andere tendens is de regionale samenwerking. Traditioneel hebben historische steden meer eigen deskundigheid op erfgoedgebied in huis dan de omliggende kleinere gemeenten. Door in te zetten op (betaalde) advisering en dienstverlening aan omliggende gemeenten, zijn de erfgoedclusters beter in staat hun deskundigheid op peil te houden, te investeren in moderne informatievoorziening en daarmee hun effectiviteit en zichtbaarheid te vergroten. Opvallend in vergelijking met Haarlem is bijvoorbeeld bij veel van deze steden de toegankelijkheid en kwaliteit van het kaartmateriaal en achterliggende gegevens over erfgoed via het internet. Zo beschikt Leiden bijvoorbeeld over een interactieve erfgoedatlas met een zeer groot aantal verschillende kaartlagen, maar ook steden als Alkmaar, Den Bosch, Den Haag en Utrecht stellen via kaartviewers en digitale publicaties heel veel (achtergrond)informatie digitaal beschikbaar. Haarlem heeft op dit gebied de nodige goede voornemens, maar toch lijkt de achterstand ten opzichte van een aantal op erfgoedgebied voortvarende gemeenten de laatste jaren wel toe te nemen. Het is niet zo dat dit alleen terug te voeren is op het “gevoelde” capaciteitstekort. Het kiezen van het juiste moment voor een innovatieslag en het slim bundelen van de krachten met andere onderdelen binnen de eigen gemeente of samenwerkingspartners kunnen evenzeer doeltreffend zijn.

Organisatie	Lokaal of regionaal	Personeel Monumenten (Fte)	Personeel Archeologie (Fte)	Personeel totaal (Fte)	Andere taken dan Haarlem
Erfgoed Leiden	regionaal	16	8	48 (38)	Ook Archief, Geen uitvoering
Erfgoed Delft	Lokaal Monumenten Regionaal Archeologie	5	9	14	Ook opgravingen in eigen beheer
Erfgoed Den Bosch	Lokaal Monumenten Regionaal Archeologie	13	10	37	Ook stadsarchief (14)
Monumenten en Archeologie Utrecht	Lokaal	13,5	5 (+ 5 tijdelijk, + 5 incidenteel projectbasis)	18,5 (+ 10 tijdelijk)	Bouwhistorisch onderzoek en opgravingen in eigen beheer
Monumenten en Archeologie Amersfoort	Lokaal Monumenten Regionaal Archeologie (beleid)	4-5	8	14	Ook opgravingen in eigen beheer
Monumenten en Archeologie Alkmaar	Lokaal	4	4	8	Ook opgravingen in eigen beheer
Team Erfgoed Haarlem	Lokaal	4	5	9	

Aantal medewerkers werkzaam voor archeologie en monumenten per gemeente

7 Het antwoord op de vragen

1. *Haarlem heeft de ambitie om zorgvuldig om te gaan met zowel het beschermde als het onbeschermde erfgoed. Hoe wordt dat geborgd? Wordt dit zo doeltreffend mogelijk uitgevoerd?*

Ja. De gemeente Haarlem heeft in de afgelopen 10 jaar door middel van verschillende beleidsnota's deze doelstelling uitgewerkt door beleidsdoelstellingen te formuleren en een praktisch instrumentarium te ontwikkelen. Enerzijds heeft de gemeente ingezet op het inventariseren en waarderen en vastleggen van zowel het bovengrondse als het ondergrondse erfgoed, anderzijds zijn zowel in de erfgoedverordening als in de bestemmingsplannen en andere onderdelen van het ruimtelijk beleid regels opgenomen die de zorgvuldige omgang met erfgoed borgen. Haarlem heeft hierbij meer gedaan dan wat op basis van de bestaande wet- en regelgeving op het gebied van erfgoed en het ruimtelijk beleid minimaal vereist is.

Voor de uitvoering van het beleid zijn binnen de gemeentelijke organisatie capaciteit en middelen vrijgemaakt (zie hoofdstuk 4 en 5), die het mogelijk maken dit beleid uit te voeren en tegelijk toe te zien op de handhaving van de bijbehorende regels. Binnen de bestaande capaciteit worden de beschikbare middelen doeltreffend ingezet om het vigerend beleid uit te voeren, maar met name de lange termijn doelstellingen en ambities lijken daarbij wel meer onder druk staan, in vergelijking met de meer korte termijn gerichte dienstverlenende taken.

2. *Een tweede ambitie is dat er duidelijke kaders ontwikkeld zijn voor het ruimtelijk erfgoed. Zijn de kaders ontwikkeld? En worden de benodigde prestaties, zoals omschreven in de nota, effectief uitgevoerd?*

- a. *Is er een heldere waarderingskaart met beschermd en onbeschermd erfgoed waarop de cultuurhistorische waarde is aangegeven? En wordt deze actueel gehouden?*

Deels. De cultuurhistorische waardenkaart is nog niet in zijn definitieve vorm opgeleverd. Door het ontbreken van capaciteit en extra (digitale) eisen, wordt de (interne) oplevering in 2019 verwacht. De archeologische beleids- en waardenkaart stamt uit 2009 en is gehouden tegen de huidige standaarden voor dit soort kaarten gedateerd. Een actualisering waarin de resultaten van de archeologische onderzoeken in de gemeente na 2009 worden verwerkt tot een optimalisering van een verwachtingsbeeld dat ook "omgevingswetproof" is, is zeker aan de orde, wordt ook voorbereid, maar is nog niet in uitvoering.

- b. *Is er een protocol met richtlijnen, kwaliteitseisen en procesafspraken uitgewerkt voor de cultuurhistorische kaart? Worden er op basis van de waarderingskaart procesafspraken vastgelegd voor bestemmingsplannen, vergunningsaanvragen en gebiedsontwikkeling?*

Ja, in het document *Zicht op Haarlem* is een uitgebreide richtlijn opgenomen voor de inhoudelijke opzet en de vormgeving van deze digitale kaart. De opzet van de kaart maakt het mogelijk deze als onderlegger te gebruiken bij het maken van alle vormen van ruimtelijke plannen en tevens als referentiekader bij

vergunningaanvragen. Team Erfgoed wordt betrokken bij het voorbereiden van nieuwe bestemmings- en omgevingsplannen en structuur- en omgevingsvisies binnen de gemeente. Deze procesgang is (nog) niet formeel vastgelegd maar er bestaan wel duidelijke werkafspraken.

- c. Is er een welstandstoets opgezet? En wordt deze integraal en gebiedsgericht uitgevoerd? Wordt het erfgoedbeleid gebiedsgericht uitgevoerd?*

Ja en neen. In de Nota Ruimtelijke Kwaliteit worden de kaders voor de Welstandstoets gegeven. Welstandstoetsen worden vervolgens door de onafhankelijke commissie ARK uitgevoerd. De Nota Ruimtelijke Kwaliteit is meer gebiedsgericht dan de voorgaande. Niet duidelijk is of de toetsen in alle gevallen ook daadwerkelijk gebiedsgericht en integraal is uitgevoerd. De indruk bestaat verder dat het erfgoedbeleid ook nog niet in alle gevallen gebiedsgericht wordt uitgevoerd. Dat komt enerzijds om dat alle kaartlagen met gebiedsgerichte cultuurhistorische kenmerken nog niet beschikbaar zijn, maar anderzijds ook dat de meeste vergunningaanvragen en planstudies kleine objecten en ingrepen betreffen die zich nauwelijks lenen voor een gebiedsgerichte benadering. Wel is de ambitie aanwezig om voor grotere “plannen” gebiedsgericht te gaan werken. Zodra de cultuurhistorische waardenkaart gereed is, komt daarvoor ook een goede basis beschikbaar.

- d. Is het naoorlogs en industrieel erfgoed in kaart gebracht? Is de kennisachterstand van de (potentiele) cultuurhistorische waarde van industrieel erfgoed en naoorlogse architectuur en stedenbouw ingehaald? En is deze kennis en de communicatie hierover versterkt sinds het opstellen van het beleid?*

Deels. Aan de inventarisatie van het jonge erfgoed wordt gewerkt. Voor objecten en structuren uit de wederopbouwperiode loopt momenteel een inventarisatie. Hierbij worden verschillende stakeholders betrokken en is al veel informatie aangedragen uit het maatschappelijk veld en de historische vereniging. De vertaling naar de betreffende kaartlagen op de cultuurhistorische kaart, en de ontsluiting daarvan, is nog niet voltooid. De kennisachterstand is dus misschien wel ingehaald, maar de nieuwe kennis is nog niet ontsloten en voor alle betrokkenen beschikbaar.

- e. Is er een protocol voor het slopen en hergebruiken van gebouwen zonder beschermde status, maar met een cultuurhistorische waarde? Is er een sloopregeling opgezet?*

Deze wordt in Haarlem via een aantal aanvullende regelingen ingevuld. De bestaande wet- en regelgeving op het gebied van de ruimtelijke ordening biedt in zijn algemeenheid te weinig mogelijkheden om schade aan ondergronds- en bovengronds erfgoed bij sloop te voorkomen. Gemeenten – en ook Haarlem – kunnen door aanvullende eigen maatregelen bijsturen. In Haarlem is voor een deel van de historische binnenstad in het Bestemmingsplan 2018 al een beschermende regeling bij sloop van panden met bouwhistorische waarden opgenomen. Een vergelijkbare regeling voor de andere delen van de binnenstad is in voorbereiding. Binnen de beschermende stadsgezichten geldt in Haarlem ook voor niet monumenten een vergunningsplicht bij sloop. Op deze manier wordt is er de facto sprake van een sloopregeling voor waardevolle panden in de binnenstad, waarbij het behoud van bouwhistorische waarden als weigeringsgrond voor sloop kan worden aangevoerd.

Bij verplichte sloopmeldingen via het omgevingsloket van de gemeente wordt zoveel mogelijk gelet op of hierbij bovengrondse of ondergrondse cultuurhistorische waarden in het geding zijn. Is dit het geval dan wordt vanuit het team erfgoed een beoordeling van de risico's gemaakt.

f. Wordt het thema herbestemming goed uitgevoerd?

Beperkt. Bij het strategisch vastgoedbeleid van de gemeente is herbestemming een belangrijk criterium. Voor monumenten in bezit van de gemeente wordt actief gestreefd naar herbestemming. Herbestemming van monumenten is een actueel thema in de erfgoedzorg. Team erfgoed is samen met het gemeentebestuur een actieve deelnemer in die discussie geweest en stimuleert praktische oplossingen. In 2018 hebben in Haarlem verschillende bijeenkomsten plaatsgevonden.

g. Sluit het erfgoedbeleid aan op de regio, op andere gemeenten en overheden?

Ja. Het Haarlems erfgoedbeleid is voldoende complementair aan dat van de Rijksoverheid en de Provincie Noord-Holland. Tussen team erfgoed, en de vakspecialisten bij de provincie en de RCE bestaan korte overleglijnen. Via het voorzitterschap van het platform monumentengemeenten beschikt Haarlem over een goed netwerk. Het erfgoedbeleid in de buurgemeenten van Haarlem is over het algemeen minder ver ontwikkeld dan dat van Haarlem. Ook kampen deze kleinere gemeenten vaak met een tekort aan deskundigheid. Haarlem zou wellicht meer kunnen doen aan het vakmatig ondersteunen van die gemeenten mits dit niet ten koste gaat van de eigen capaciteit. In hoofdstuk 6 wordt hierover een nadere beschouwing gegeven.

h. Heeft de koppeling met de SOR (Structuurvisie Openbare Ruimte) geleid tot: beschikbaarheid van een cultuurhistorische kaart van de hele gemeente, het verankeren van ruimtelijk erfgoed in bestemmingsplannen en het vanzelfsprekend opnemen van ruimtelijk erfgoed in het ruimtelijk beleid (de drie pijlers van het beleid)?

Nog niet helemaal. Dit proces is in gang gezet maar nog niet voltooid. Zie hiervoor de beantwoording van de vragen 2a - 2d hierboven. In het algemeen geldt dat de integratie van het thema erfgoed in het ruimtelijk beleid van de gemeente de laatste jaren zeker versterkt is. De SOR is daar een belangrijke bouwsteen bij.

3. Wordt het ingezette instrument Verordening Stimuleringsregeling Monumenten en het daaraan gekoppelde revolverende SVN-fonds doeltreffend ingezet? En draagt het instrument bij aan de doelstellingen van het beleid?

Neen. Onduidelijk is of deze regeling nog voldoet in een behoefte. Onderzocht zou moeten worden of en hoe met dezelfde middelen monumenteneigenaren beter ondersteund zouden kunnen worden bij de restauratie en instandhouding van hun bezit en daarmee een kwaliteitsimpuls kan worden gegeven aan het totale monumentenbestand.

4. Per 2018 zijn diverse erfgoedonderdelen bij elkaar gebracht. Zijn alle logische organisatie onderdelen bij elkaar gezet en werkt het effectief?

Ja. Voor dit moment zijn alle organisatie-onderdelen die zich met het onroerend erfgoed in de gemeente bezighouden bij elkaar gezet. Op termijn zou dit tot een grotere effectiviteit kunnen en moeten leiden, al zal dit niet van zelf gaan. Op de langere termijn zou onderzocht kunnen worden of een verdere organisatorische samenwerking of samenvoeging met roerend erfgoed onderdelen als het Archief en Haarlems Museum¹² de slagkracht niet verder zouden kunnen vergroten. Denk daarbij bijvoorbeeld aan publieksbereik en informatievoorziening.

a. Wordt de capaciteit voor erfgoed zo effectief mogelijk ingezet?

Ja. De meeste capaciteit wordt momenteel ingezet voor het verrichten van reguliere taken op het gebied van vergunningverlening en andere vormen van dienstverlening aan en ondersteuning van andere delen van de organisatie. Dat zijn vooral de lopende zaken waar men gebonden is aan reactietermijnen. Het komt over dat het lastig lijkt om structureel voldoende capaciteit vrij te maken om de werkprocessen en interne informatiesystemen te verbeteren, achterstanden op het gebied van informatiebeheer weg te werken en erfgoedinformatie toegankelijker te maken. Juist door meer capaciteit daar naar toe om te buigen moet het op termijn mogelijk zijn om zowel de effectiviteit als de kwaliteit van de output te vergroten.

b. Is er een afstemmingsoverleg opgezet? En functioneert dit overleg voor het doel waarvoor het is opgezet?

Ja. Binnen het team vindt regelmatig overleg plaats. Het is te vroeg om te beoordelen of dit overleg integratie bevorderend werkt. Door de gescheiden locaties van archeologie en monumenten is het aantal contactmomenten nog niet zo groot.

c. Hoe verloopt de samenwerking tussen de verschillende interne afdelingen (Omgevingsbeleid, Vastgoed, Vergunningen Toezicht en Handhaving)?

De indruk bestaat dat het contact op de werkvloer met de afdeling VTH het meest regelmatig is. Deze hebben meestal betrekking op individuele dossiers. De contacten met vastgoed zijn meer incidenteel en alleen als monumenten in gemeentelijk bezit in het geding zijn. Met de andere teams en collega's binnen Omgevingsbeleid wordt vooral samengewerkt in het kader van structuur- en omgevingsvisies en de realisatie van de kaartlagen in het project Zicht op Haarlem. Er zijn geen signalen dat de samenwerking tussen team erfgoed en andere delen van de gemeentelijke organisatie niet goed zou zijn.

5. Hoe verhoudt Haarlem zich tot andere gemeenten gekeken naar de capaciteit en de opgaven die met deze capaciteit uitgevoerd (moeten) worden?

Het ambitieniveau van Haarlem met Erfgoed is vergelijkbaar met dat van andere gemeenten van dezelfde omvang en met veel historie. De opgaven in Haarlem waren en zijn dezelfde als die van de grote

¹² NB Het Haarlems Museum is geen onderdeel van de gemeente maar een zelfstandige stichting.

monumentengemeenten. De beschikbare capaciteit en middelen waren lange tijd vergelijkbaar met die van andere grotere monumentengemeenten. Erfgoedwet en de aanstaande Omgevingswet stellen nieuwe soms hogere eisen aan de informatie en kennis over het gemeentelijk erfgoed en de verantwoording over de omgang daarmee. Een aantal monumentengemeenten is in de laatste jaren flink gaan uitbreiden als het gaat om de eigen capaciteit, de informatievoorziening en regionale samenwerking. Haarlem lijkt daarmee vergeleken nu wat achter te blijven.

- a. *Hoe verhoudt de capaciteit in Haarlem zich in vergelijking met andere vergelijkbare gemeenten?*

De capaciteit op erfgoedgebied (fte's voor archeologie en monumenten) in Haarlem voor Erfgoed komt op dit moment overeen met een gemeente als Alkmaar. Haarlem heeft 160.000 inwoners, Alkmaar 108.000. Alkmaar heeft 1238 monumenten, Haarlem 2417. Een stad als Leiden met 125.000 inwoners en iets meer monumenten, heeft momenteel naar schatting 50-70 % meer (personeels)capaciteit op erfgoedgebied. De taken zijn echter niet helemaal met die van Haarlem vergelijkbaar. Een toelichting is te vinden in hoofdstuk 6.

- b. *Welke opgaven staan andere gemeenten voor en hoe voeren zij dat met hun beschikbare capaciteit in?*

Naast de erfgoedtaken die Haarlem uitvoert zetten andere gemeenten met name meer in op informatievoorziening (kaarten, informatiebrochures voor eigenaren, publicatie van onderzoeksresultaten), eigen onderzoek (zowel archeologisch als bouwhistorisch) en de samenwerking met archief en lokale musea. Lokale erfgoedteams evolueren zo naar regionale informatiecentra. Hiervoor zijn zowel initiële extra investeringen nodig voor bijvoorbeeld het opzetten van een goed werkend informatiesysteem als extra personele capaciteit. Door betaalde dienstverlening aan buurgemeenten, maar ook door extra inkomsten te verwerven uit gesubsidieerde onderzoeksprojecten en gesponsorde publieksactiviteiten worden extra inkomsten gegenereerd waarmee in ieder geval een deel van een grotere bezetting kan worden gefinancierd.

- c. *Hoe kan Haarlem als stad meer profiteren van haar erfgoed? En kan Haarlem daarbij lering trekken uit de werkwijze van andere gemeenten?*

Erfgoed biedt een stad in potentie veel economische toegevoegde waarde. Die potentie lijkt in Haarlem nog onvoldoende te worden benut. Haarlem zou zich net als steden als bijvoorbeeld Leiden, Gouda en 's-Hertogenbosch meer kunnen profileren als monumentenstad en de informatie daarover toegankelijker maken. Dat trekt zowel bezoekers als een nieuwe groep bewoners (monumenteneigenaren). Eveneens in navolging van anderen zou Haarlem een meer regionale centrumfunctie op erfgoedgebied kunnen ambiëren, waardoor het zichzelf ook in de regio veel beter als monumentenstad op de kaart kan zetten. Het eigen monumentenbestand, de musea en de historische verenigingen en andere belangenorganisaties vormen samen met team erfgoed daarvoor een goed startpunt. Als kenniscentrum kan (betaalde) dienstverlening aan omliggende gemeenten worden geboden. Daarvoor zijn echter wel initieel extra investeringen nodig en verdere capaciteitsuitbreiding bij het team. Het succes dat een aantal andere monumentengemeenten met dit model hebben geboekt, toont aan dat deze op termijn kunnen worden terugverdiend.

Verantwoording

Geraadpleegde documenten

Inspectierapport Erfgoedinspectie, 2010: Instandhouding rijksmonumenten Gemeente Haarlem.

Inspectierapport Erfgoedinspectie, 2019: Monitor gemeenten monumenten en archeologie 2017-2018

Gemeente Haarlem, 2009: Een Waardevol bezit, Beleidsnota Archeologie

Gemeente Haarlem, 2011: Toolkit Monumenten en Duurzaamheid, een systematiek voor energiebesparende maatregelen in cultuurhistorisch waardevolle panden.

Gemeente Haarlem, 2012: Verordening Haarlemse Stimuleringsregeling Monumenten

Gemeente Haarlem, 2012: Raadsbesluit Strategisch Vastgoed.

Gemeente Haarlem, 2012: Nota Ruimtelijke Kwaliteit deel 1 en deel 2.

Gemeente Haarlem, 2013: Nota Erfgoed en Ruimte.

Gemeente Haarlem, 2014: Haarlemse Richtlijnen Archeologie.

Gemeente Haarlem, 2014: Monumentenverordening Haarlem.

Gemeente Haarlem, 2016: Zicht op Haarlem, een toelichting op de ontwikkeling van de Kernregistratie Erfgoed & Ruimte. Bijlage 1

Gemeente Haarlem, 2012: Verordening Haarlemse Stimuleringsregeling Monumenten

Gemeente Haarlem, 2017: Haarlem 2040: Groen en Bereikbaar, Structuurvisie openbare ruimte (SOR).

Gemeente Haarlem, 2017: Vastgoednota Haarlem.

Gemeente Haarlem, 2018: Kadernota (Financiën).

Ministerie OCW, 2009: Beleidsbrief Modernisering Monumentenzorg.

Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2016: Brochure Q&A's over de Erfgoedwet voor gemeente en Provincie.

Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2007: Brochure Wet- en Regelgeving 4: Wet op de Archeologische Monumentenzorg.

Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2007: Brochure Wet- en Regelgeving 6: Archeologie en Ruimtelijke Ordening.

Rijksdienst Cultureel Erfgoed, 2009: Ruimtelijke Ordening en Erfgoed, een handreiking voor cultuurhistorisch onderzoek.

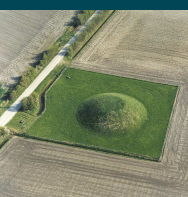
Digitale bronnen

- ARCHEOLOGISCH INFORMATIESYSTEEM (ARCHIS): <http://archis2.archis.nl/archisii/html/index.html>.
- STICHTING INFRASTRUCTUUR KWALITEITSBORGING BODEMBEHEER: www.sikb.nl.
- ERFGOED LEIDEN: www.erfgoedleiden.nl
- ERFGOED 's-Hertogenbosch: www.erfgoedshertogenbosch.nl
- ERFGOED DELFT: www.archeologie-delft.nl
- ERFGOED ALKMAAR: www.erfgoedalkmaar.nl
- ERFGOED UTRECHT: www.erfgoed.utrecht.nl
- MONUMENTENREGISTERS: www.monumenten.nl

Vestigia BV *Archeologie & Cultuurhistorie*
Spoorstraat 5
3811 MN Amersfoort
Nederland

Telefoon 033 277 92 00
E-mail info@vestigia.nl
Website www.vestigia.nl

K.v.K. Gooi- en Eemland 32078894

Erfgoedingenieurs

“Engineering the past, creating the future”

